HISTORICKÝ ZBORNÍK

VEDECKÝ ČASOPIS
O SLOVENSKÝCH
NÁRODNÝCH DEJINÁCH

VYDÁVA
MATICA SLOVENSKÁ
MARTIN

ROČNÍK 32
2021 ČÍSLO 2

Redakčná rada/Redaktionsrat/Editorial Board:
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.; prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc.; doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.; doc. PaedDr. Pavol Parenička, CSc.; doc. Mgr. Pavol Matula, PhD.; PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.; doc. HEDr. Ľuboslav Hromják, PhD.; PhDr. Pavol Madura; prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.; doc. Mgr. Ivan Petranský, PhD.; doc. Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

Predsedníčka/Vorsitzende/President of Board: prof. PhDr. Marta Dobrotková, CSc.

Čestní členovia/Ehrenmitglieder/Honorary Members:
prof. PhDr. Milan Stanislav Ďurica; prof. PhDr. Matúš Kučera, DrSc.; prof. PhDr. Július Bartl, CSc.; doc. František Vnuk

Vydáva Matica slovenská, P. Mudroňa č. 1, 036 01 Martin. IČO: 00179027, DIČ: 2020631 23 v Slovenskom historickom ústave Matice slovenskej v spolupráci s Historickým odborom Matice slovenskej Published by Matica slovenská

Šéfredaktor/Chefredakteur/Editor-in-Chief: PhDr. et Mgr. Peter Mulík, PhD.

Adresa redakcie/Anschrift der Redaktion/the adress of the editorial Office:
Redakcia Historického zborníka Slovenský historický ústav MS Grösslingová 23, 812 51 Bratislava Slovenská republika e-mail: peter.mulik@matica.sk

Historický zborník 32, november, č. 2/2021
Almanach für Geschichte 32, November, N. 2/2021 Alamanac for History 32, November, No. 2/2021

Evidenčné číslo/Registration Number 4010/10

Rozširuje/Distributed by
Matica slovenská
P. Mudroňa č. 1
036 01 Martin
Tel.: 0918 904 931
e-mail: periodika@matica.sk
www.matica.sk

Grafický návrh obálky/Graphic design of the cover: Jozef Siekel
Grafická úprava vnútra/Graphic layout: Róbert Schwandner
Jazyková redaktorka: Ing. Janka Farkašová
Preklad do anglického jazyka/Translation into English: Mgr. Michal Vongrej
Preklad do nemeckého jazyka/Deutsche Übersetzung: PhDr. Klára Komorová, PhD.

Historický zborník vychádza ako vedecké periodikum dvakrát ročne.
Wissenschaftliches Periodikum Almanach für Geschichte erscheint zweimal jährlich. Inlands- und Auslandsvertrieb, Bestellungen und Abonnement durch den Verlag der Matica slovenská, G. m. b. H.
Scientifical Periodicum The Almanac for History is published twice a year. Distributed, domestic and foreign orders subscribtions accepted by the Matica slovenská Publishing House, LtD.

© Matica slovenská, Martin 2021

Vytlačila Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany

EV 4010/10
ISSN 1335-8723
EAN 9771335872006 12

OBSAH

ŠTÚDIE

Betlenovo povstanie. Prvá výprava 1619 – 1621
Ivan MRVA 11

Spoločenské podmienky kníhtlače a populárna rekatolizačná literatúra v 17. storočí s dôrazom na Bratislavu
Marta ŠPÁNIOVÁ 30

Druhá svetová vojna a Slováci v rozdelenej Vojvodine 1941 – 1945. II. časť: Odboj a koniec vojny
Ján TKÁČ 52

Ústava 9. mája z roku 1948 a česko-slovenské ústavné vzťahy 1945 – 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIÁLY

Nemci v slovenských dejinách a ich prínos k západnej orientácii slovenskej kultúry a civilizácie
Peter MULÍK 107

Protižidovské zákonodarstvo v 20. storočí na území potrianonského Maďarska v porovnaní so strednou Európou
Peter MOSNÝ 133

DOKUMENT

Dokumenty o činnosti Bielej légie
Róbert LETZ 143

POLEMIKA

Pravosť a hodnovernosť? Odozva na článok Slovo na cestu v prvom čísle časopisu Slovenský časopis historický z októbra 2021, ktorého údajným autorom je prof. Richard Marsina 155

MEDAILÓN

Spišský kapitulný vikár, pápežský prelát a cirkevný historik Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

RECENZIE

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165

MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I.* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169

TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín.* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172

MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko.* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

SPRÁVY

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021
Radoslav ŽGRADA 185

Zoznam autorov 193

INHALT

STUDIEN

Betlens Aufstand. Erster Feldzug 1619 – 1621
Ivan MRVA 11
Gesellschaftliche Verhältnisse des Buchdrucks und die populäre Literatur der Gegenreformation im 17. Jh. mit Akzent auf die Stadt Bratislava
Marta ŠPÁNIOVÁ 30
Zweiter Weltkrieg und die Slowaken im geteilten Vojvodina 1941 – 1945. II. Teil: Widerstandsbewegung und Kriegsende
Ján TKÁČ 52
Die Verfassung vom 9. Mai aus dem Jahre 1948 und tschechchisch-slowakische verfassungsmäßige Beziehungen 1945 – 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIALIEN

Die Deutschen in der Slowakei Geschichte und ihr Beitrag zur Westorientierung der slowakischen Kultur und Zivilisation
Peter MULÍK 107
Antijüdische Gesetzgebung im 20. Jahrhundert auf dem Gebiet des Ungarns nach Trianon im Vergleich zum Mitteleuropa
Peter MOSNÝ 133

DOKUMENTE

Dokumente über Tätigkeit der Weißen Legion
Róbert LETZ 143

POLEMIK

Die Echtheit und Glaubhaftigkeit? Die Antwort auf den Artikel Slovo na cestu (Worte auf den Weg) im Nr. 1 in der Zeitschrift Slovenský časopis historický (Slowakische historische Zeitschrift) vom Oktober 2021, dessen prof. Richard Marsina als angeblicher Autor bezeichnet ist 155

MEDAILLONE

Zipser Kapitulärvikar, Apostolischer Prälat und Kirchenhistoriker Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

REZENSIONEN

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. 1945 – 1992. (Geschichte der Slowakei VI. 1945 – 1992)* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165
MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I. (Bedeutende Persönlichkeiten in Spišské Podhradie I.)* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169
TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín. (Maurices novae oder Neue Stacheln. Die Stacheln für Slowakisierung der Slowakei Geschichte.).* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172
MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko. (Blutiger Weg ins Paradies. Wie und warum Kommunismus eroberte die Slowakei.)* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

NACHRICHTEN

Die Erinnerungen der bedeutenden Persönlichkeiten und historischer Ereignissen in Matica slovenská im Jahre 2021.
Radoslav ŽGRADA 185

Liste der Autoren 193

CONTENTS

STUDIES

Betlen's uprising. The first expedition 1619 – 1621
Ivan MRVA 11

Social Conditions for Book Printing and Popular Re-Catholicization Literature in the 17th Century with Emphasis on Bratislava
Marta ŠPÁNIOVÁ 30

Second World War and Slovaks in Divided Vojvodina 1941–1945 Part II: Resistance and End of War
Ján TKÁČ 52

The Ninth-of-May Constitution from 1948 and Constitutional Relations of Czechs and Slovaks Between 1945 and 1960
Bruno ČANÁDY 67

MATERIALS

Germans in Slovak History and Their Contribution to the Western Orientation of Slovak Culture and Civilization
Peter MULÍK 107

Anti-Jewish Legislation in 20th Century in the Territory of post-Trianon Hungary in Comparison with Central Europe
Peter MOSNÝ 133

DOCUMENT

Documents on Activities of White Legion
Róbert LETZ 143

POLEMIC

Authenticity and Credibility? Response to the article Slovo na cestu [Introductory Word], from the first issue of the magazine Slovenský časopis historický, October 2021, allegedly authored by Prof. Richard Marsina 155

PORTRAIT

Spiš Chapter Vicar-General, Papal Prelate and Church Historian Roman Kežmarský
Ľuboslav HROMJÁK 159

REVIEWS

DUREC, Jaroslav – LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny VI. [Slovak History VI] 1945–1992.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 476 s. 165

MULÍK, Peter – HROMJÁK, Ľuboslav. *Významné osobnosti Spišského Podhradia I. [Important Personalities from Spišské Podhradie I]* Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára Jána Vojtaššáka, 2021, 314 s. 169

TKÁČ, Marián – HOMZA, Martin. *Maurices novae alebo Nové ostne. Ostne na poslovenčenie slovenských dejín. [Thorns for Slovakization of Slovak History] [Maurices Novae or New Thorns]* Občianske združenie Slovenské dejiny, 2020, 334 s. 172

MULÍK, Peter – HAJKO, Jozef. *Krvavá cesta do raja. Ako a prečo si komunizmus podmanil Slovensko. [Bloody Road to Paradise. How and Why Communism Conquered Slovakia.]* Bratislava : POSTOJ MEDIA, 2019, 511 s. 179

REPORTS

Spomienky významných osobností a historických udalostí v Matici slovenskej v roku 2021 [Memoirs of Eminent Personages and Historical Events in Matica Slovenská in 2021]
Radoslav ŽGRADA 185

List of Authoren 193

Nemci v slovenských dejinách a ich prínos k západnej orientácii slovenskej kultúry a civilizácie

Peter Mulík

Slovenská historiografia sa pomerne málo venuje slovansko-germánskym vzťahom, ale aj slovensko-nemeckým vzťahom v dejinách. Pričom je faktom, že na území strednej Európy sa odohrával vývoj, kde sa prelínali tieto dve veľké etnické skupiny. Dejiny viacerých slovanských národov (Česi, Moravania, Slováci, Slovinci, Poliaci, Chorváti) sa bez česko-nemeckého, poľsko-nemeckého, slovinsko-nemeckého, slovensko-nemeckého komponentu ani nedajú písať. Nemci ako etnikum a ako menšiny v strednej Európe, teda aj na Slovensku, a nemecká národná kultúra, ako aj nemecká menšinová kultúra má veľmi špecifické postavenie aj v našich dejinách, lebo Slováci sa ako národ vyvinuli a uchovali v západnej kultúre a civilizácii najmä pre dlhodobé stáročia trvajúce vzťahy s Nemcami.

Latinská civilizácia, alebo západná civilizácia, alebo Západ, označuje civilizáciu vytvorenú v západnej Európe, presnejšie v jej juhozápadnej a severnej časti, ako aj v strednej Európe. Postupne tento typ civilizácie zahrnul aj obidve Ameriky, Austráliu, Nový Zéland a časti Južnej Afriky. Definícii a analýzam Západu sa venovali Arnold Toynbee[1], Oswald Spengler[2] a Samuel Huntington[3]. Západ sa často dáva do protikladu k byzantskému a moslimskému Východu, dokonca sa hovorí o jeho rivalizácii v dejinách s inými civilizáciami.

Moderná západná spoločnosť je dedičkou anticko-kresťanskej civilizácie, ktorá sa vyvinula v oblasti Stredomoria a nesie v sebe ako základ židovský monoteizmus, rozvinutý kresťanským mesianizmom, gnózou, gréckou filozofiou a rímskym právom. Kresťansko-židovská diaspóra, rozšírená po celom rímskom impériu, zložená z gramotných[4] a agilných šíriteľov myšlienky o Kristovom zmŕtvychvstaní a nutnosti morálnej obnovy vytvorila, po viacerých vlnách prenasledovania, základňu pre toleranciu kresťanov (Konštantínov edikt roku 313). Cisár Teodózius I. v roku 380 zákonom nariadil prijať náboženstvo, *„ktoré Rimanom odovzdal sv. apoštol Peter a ktorého sa pridŕžal pápež Damas v Ríme*

[1] PERY, M. *Arnold Toynbee and the Western Tradition*. New York : Peter Lang, 1996, 146 s.

[2] SPENGLER, O. *Zánik Západu : obrysy morfologie světových dějin*. Preklad Milan Váňa. Vyd. 2. Praha : Academia, 2017, 1027 s.

[3] HUNTINGTON, S. *Střet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu*, Praha : Rybka publishers, 2001, 442 s.

[4] Kresťansko-židovské spoločenstvá na celom území Rímskej ríše nadväzovali na tradície pôvodnej židovskej diaspóry, v ktorej sa kresťanstvo rozšírilo. Chlapcov už od detstva učili čítať (počítať) a písať, lebo gramotnosť bola podmienkou uvedenia medzi dospelých. Táto zásada, nepraktizovaná v iných náboženstvách (neskôr ani v kresťanstve), robila zo židov a raných kresťanov zo židovstva favorizovanú elitu, ktorej schopnosti mohla využívať miestna aj štátna správa. Pozri JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*. Řevnice : Nakladatelství Alexandra Tomksého Rozmluvy, 1996, s. 17-20, 102 n.; PRUDKÝ, M. Zvláštní lid Boží – křesťané a židé. In *Zvláštní lid Boží – křesťané a židé.* Brno : CDK 2000, s. 1-134.

a biskup Alexander v Alexandrii." [5] O rok neskôr (381) sa však už stanovilo, že prestup k pohanstvu sa stal trestným činom a rímsky senát sa musel (382) verejnou prísahou zrieknuť starého rímskeho kultu. Konštituovanie kresťanstva ako náboženstva a cirkvi sa spája s aktivitou rímskeho štátu, resp. cisára.

Kresťanstvo k nám prichádza zo Západu

Od 4. storočia je európska kultúra a civilizácia nerozlučne spätá s kresťanstvom, ktoré však od svojho vzniku netvorilo úplne kompaktnú sústavu, čo sa prejavilo vytvorením viacerých centier vznikajúcej cirkvi. Germánske kmene prijali kresťanstvo od ariánskeho biskupa Wulfilu[6] už v 4. storočí (preklad Biblie do gótčiny), čo pri ich rozšírení takmer v celej Európe a severnej Afrike znamenalo rozšírenie ariánskeho kresťanstva medzi väčšinu germánskych kmeňov. Iba zásluhou Frankov a ich postupnej expanzie sa katolicizmus stal univerzálnym náboženstvom kresťanského Západu. Silne ovplyvnil nielen našich predkov – moravských, nitrianskych, panónskych a potiských Slovenov, ale aj Čechov a Slovincov, Poliakov a Chorvátov. Tieto slovanské národy sa natrvalo zaradili k západnej kultúre a civilizácii.

Predpokladom pre systematickú christianizáciu našich predkov na strednom Dunaji v druhej polovici 8. storočia bolo ustanovenie cirkevnej organizácie v juhonemeckej oblasti. Kultúrny vplyv z dnešného Nemecka na našich predkov bol však oveľa skorší.

---

[5] Edikt cisára Teodózia z 28. februára 380, ktorým sa kresťanstvo stalo štátnym náboženstvom Rímskej ríše: *CUNCTOS populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam divinum petrum apostolum tradidisse romanis religio usque ad nunc ab ipso insinuata declarat quamque pontificem damasum sequi claret et petrum alexandriae episcopum virum apostolicae sanctitatis, hoc est, ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam patris et filii et spiritus sancti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere, nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos.* (Všetky národy, ktoré spravujeme našou miernou vládou, mali by sa, ako je naša vôľa, obrátiť k náboženstvu, ktoré Boží apoštol Peter Rimanom odovzdal, ako sa ním zvestovaná viera do dnešného dňa predstavuje a ktoré pontifex (pápež) Damas jasne vyznáva, rovnako ako biskup Peter z Alexandrie, muž apoštolskej svätosti. To znamená, že my podľa apoštolského nariadenia učenia a evanjeliového učenia veríme božstvo Otca, Syna a Svätého Ducha v rovnakej vznešenosti a v Svätej Trojici. Prikazujeme teda, že iba tí, ktorí uznávajú tento zákon, sa môžu nazývať katolíckymi kresťanmi; ostatní, ktorých týmto vyhlasujeme za pochabých a bláznivých, musia niesť hanbu heretického učenia. Ich miesta stretávania nesmú byť označované ako cirkevné. Napokon ich postihne Božia odplata ešte predtým, než ich postihne naše trestné súdnictvo, ktoré nám bolo odovzdané nebeským rozhodnutím.) BERGMEIER, R. *Kaiser Theodosius und der Staatskirchenerlass Cunctos Populos vom 28. Februar 380: Wie aus Christentum Kirche wurde.* GRIN Verlag, 2016.

[6] Wulfila (* okolo roku 311 na dolnom Dunaji, † 383 Konštantínopol) prijal biskupské svätenie v Konštantínopole a pôsobil ako misionár u germánskych Gótov. Úspešne šíril kresťanstvo (arianizmus) medzi západnými Gótmi. Pre potreby ich evanjelizácie vytvoril nové písmo z gréckych, latinských a runových znakov a preložil do gótčiny Bibliu. Časť prekladu sa zachovala v skvostnom rukopise. (Codex argenteus. Je uložený v Uppsale.) Pozri GREULICH, A. – WOLFRAM, H. Ostgoten. In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.* Beck, H. – Geuenich, D. – Steuer, H. (Eds). 2. vydanie. Zv. 22, Berlín – New York : De Gruyter, 2003, s. 344 n.

Franská ríša považovala Karpatskú kotlinu za prirodzenú sféru svojho záujmu. A to aj napriek tomu, že od zániku rímskej moci v Panónii bola táto oblasť väčšinou v moci nomádskych kmeňov, ktoré prišli z európsko-ázijských stepí a svojimi vojensko-lúpežnými nájazdmi ohrozovali západ a juh Európy. Pre Franskú ríšu, ktorá sa po zániku západnej Rímskej ríše považovala za novú Rímsku ríšu a za „misijné Impérium", bolo šírenie kresťanstva prvoradou úlohou. Túto svoju úlohu chápala však aj štátnopoliticky – kresťania mali uznávať nielen jednu duchovnú moc, ale aj jednotnú svetskú moc.[7] V tomto duchu sa Franská ríša usilovala aj o podrobenie Avarského kaganátu v Karpatskej kotline. Pod jeho vládou žilo veľa slovanských kmeňov. Aj na našom území sa vyvinula určitá forma avarsko-slovanského spolužitia. Preto treba predpokladať, že po návšteve avarského tuduna u Karola Veľkého v roku 795 a po jeho pokrstení prijali kresťanskú vieru aj náčelníci slovansko-avarského pôvodu, z ktorých sa údajne vyvinuli aj vládnuce dynastie na starej Morave a v starej Nitrave.

Avarský kaganát bol multietnickým útvarom na čele s jedným vládnucim (nepočetným) etnikom – avarským, ale v hojnom počte tam žil celý rad slovanských etník, ktoré sa navzájom líšili mierou svojej závislosti od Avarov, pričom platilo, že smerom k periférii sa miera ich samostatnosti zväčšovala. Popri nich musíme počítať tiež s inými etnickými skupinami, ktoré tvorili Bulhari, Gepidi a zvyšky rôznorodého germánskeho substrátu, ako aj romanizovaného obyvateľstva.

O christianizácii v priestore stredného Dunaja sa dozvedáme z protokolu[8] synody na Dunaji. Biskupská synoda „na brehoch Dunaja" (*ad ripas Danubii)* sa uskutočnila niekedy v lete 796. Presné miesto jej konania sa nedá z prameňov identifikovať. Nemožno však vylúčiť, že to mohlo byť aj v Brigéciu oproti nášmu Komárnu.

Pre nás je zaujímavé, že podľa protokolu na prvom mieste rokovaní synody boli otázky týkajúce sa sviatosti krstu. Až prekvapuje podrobnosť, s akou sa biskupi a duchovní zaoberali správnosťou formy obradu krstu s odvolaním, alebo s akou hľadali zdôvodnenia praxe krstu z evanjelií a z apoštolskej tradície. Krst sa v zhode so Svätým písmom a rozhodnutiami cirkevných snemov mal vykonávať len dvakrát ročne – na Veľkú noc (*Pascha*) a na Turíce (*Pentecosten*) – pri dodržaní správnej formy krstu. Tou malo byť predovšetkým trojnásobné ponorenie vo vode, ktoré účastníci synody odôvodňovali nasledovne: *„... tertia elevatio ab unda tertiae diei gaudium dominicae resurretionis demonstrat."* V zhode s apoštolskou a kánonickou tradíciou boli prípustné aj výnimky, no len v prípadoch blížiacej sa smrti, kedy mohol byť obrad krstu vykonaný v ľubovoľnom

[7] Väčšina vtedajších kresťanov žila pod vládou východorímskych (byzantských) cisárov, ktorí sa považovali aj za hlavu kresťanstva. Obnovujúce sa Západorímske cisárstvo – Franská ríša malo rovnaké ambície v západnej a strednej Európe. Aj islamský svetový štát sa vtedy formoval ako jednotný štátny celok (Bagdadský kalifát).

[8] Tento zápis bol vyhotovený v Akvileji. Patriarcha Paulínus po návrate zo synody v Panónii dal vyhotoviť rukopis (*dictatus Paulini patriarchae)*. Akvilejský patriarchát spolu so salzburským (arci) biskupstvom mali zabezpečovať evanjelizáciu Panónie a Ilyrica, lebo susedili s avarsko-slovanským prostredím.

čase. Podobné výnimky platili aj v prípadoch vojny, hroziaceho stroskotania lode či zajatia. [9]

Včasnostredoveké pramene, ktoré hovoria v prípade nejakej osoby alebo skupiny o obrátení *conversio*, majú na mysli buď prijatie kresťanstva, alebo zmenu ariánskeho vyznania na katolícke.[10] O takýto opakovaný krst mohlo ísť aj v prípade nitrianskeho kniežaťa Pribinu v Traismaueri. [11]

Na území našich slovenských predkov (*in partes Sclavorum)* pravdepodobne pôsobil aj salzburský biskup a neskôr prvý arcibiskup tejto metropoly Arno. Jeho skúsenosti z misie a cisárov záujem pokračovať v nich mali rozhodnúť o opätovnom vyslaní misie *in Sclaviniam*, tentoraz na čele s novovysväteným chorbiskupom Theodorichom, ktorého sprevádzali Arno a gróf Gerold. Rakúsky historik H. Wolfram pripúšťa, že obaja Theodorichovi sprievodcovia ho najprv priviedli k slovansko-avarským kniežatám – asi aj do Nitry. Teda musíme predpokladať intenzívnu franskú misijnú činnosť na našom území. Svedectvom toho sú jazykové pamiatky. Slovenský jazykovedec Henrich Bartek dokázal, že slovenský preklad Otčenáša, ale aj iných základných modlitieb je uskutočnený zo starej hornej nemčiny. Používal sa pri evanjelizácii našich predkov. Závažné je však to, že ho používame dodnes. To svedčí nielen o jeho starobylosti, ale aj trvácnosti. Cyrilo-metodský preklad základných modlitieb nezanechal v súčasnej slovenčine stopy. Hoci vznikol na našom území, nás trvalo neovplyvnil: Ovplyvnil však južných a východných Slovanov a stal sa základom ich kultúry. Cyrilo-metodská tradícia sa však pre Slovákov stala základom ich národného obrodenia, bez ktorej by naše historické vedomie nebolo ucelené.

Latinskú kultúru Slovanom sprostredkovali Nemci

Úcta k sv. Cyrilovi a Metodovi ako vierozvestcom je vo vedomí Slovákov tak hlboko zakorenená, že pri zmienke o Pribinovom kostole v Nitre si ani niekedy neuvedomíme, že táto udalosť sa udiala 35 rokov pred príchodom solúnskych bratov a podľa viacerých odborníkov to nebol iba nejaký dočasný rozmar kniežaťa Pribinu, ale salzburský arcibiskup Adalrám, ktorý prišiel osobne vysvätiť túto sakrálnu stavbu, zrejme ustanovil v Nitre archipresbyterát, čo už predpokladalo aspoň dve predchádzajúce fázy intenzívnej christianizácie naddunajských Slovenov.

Aký charakter a aký rozsah mala teda christianizácia našich predkov? Čo sa týka charakteru, treba zdôrazniť, že naši predkovia o kresťanstve vedeli zrejme už v čase, keď sa stará Rímska ríša so svojou severnou hranicou na brehoch Dunaja po roku 380 stala kresťanským impériom. Tento kolos po celé storočie všestranne ovplyvňoval celý

---

[9] KOŽIAK, R. *Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji : príbeh svätcov-misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok?* (2006), Pozri aj *Pohanstvo a kresťanstvo*, zostavili R. Kožiak, J. Nemeš. Bratislava, 2004. Dostupné na internete: <http://www.fhv.umb.sk/app/user.php?user=koziak&ID=39>.

[10] KOŽIAK, R. *Christianizácia Avarov a Slovanov...*

[11] TÖNSMEYER, H. D. In castro Chezilonisnoviter Mosapurc vocato. In *Kocel' a Blatnohrad*. Marianka : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2013, s. 60.

európsky kontinent, severnú Afriku a Blízky východ. Naši predkovia prišli do styku najprv s kresťanstvom ako s kultúrno-civilizačným fenoménom.

Keď vo februári 828 cisár Ľudovít Pobožný zvolal do Aachenu ríšsky snem, zaoberal sa aj situáciou v Panónii.[12] Jej vojensko-politický význam si Frankovia/Nemci uvedomili po výbojoch bulharského chána Omurtaga, ktorý získal franské vazalské državy od Friulska až po Slavóniu. Tým mimoriadne stúpla strategická hodnota Nitrianskeho kniežatstva (Nitravy). Franské spojenectvo s Pribinom mohlo prispieť k úspechu chystanej protibulharskej výpravy. Podľa niektorých to bol aj hlavný dôvod príchodu salzburského arcibiskupa Adalráma (zúčastnil sa na protibulharskej výprave) na Pribinov kniežací dvor do Nitry. Je veľmi nepravdepodobné, že by Pribina nebol pokrstený, hoci neskôr v texte sa spomína jeho pokrstenie v Traismaueri po jeho úteku z Nitry, kde však ide asi len o podmienečné pokrstenie, lebo v jeho sprievode už nikto nemohol dosvedčiť jeho krst, alebo bola pochybnosť o jeho krste so správnou trojičnou formulou (Pribina, ja ťa krstím v mene Otca i Syna i Ducha Svätého), keďže zvyšky ariánov nekrstili trojičnou formulou. Je nepravdepodobné, aby bavorskí Wilhelmovci vydali vznešenú dcéru za slovanského pohana. Vieme z neskoršieho obdobia z českého prostredia, že nepokrstené knieža Bořivoj nemohol stolovať spolu s kresťanmi, ale musel jesť na dvore so psami. Najnovšie vykopávky v Bojnej potvrdzujú, že kresťanstvo v Nitrave bolo rozšírené dávno predtým aj na menej významných veľmožských dvorcoch. Riaditeľ Archeologického ústavu SAV v Nitre Matej Ruttkay pripomína, že dokladom o existencii kresťanstva v Nitriansku je aj kostolík, ktorý nechal postaviť Pribina niekoľko desaťročí pred cyrilo-metodskou misiou. Fascinujúce materiálne doklady existencie kresťanov na území dnešného Slovenska prinášajú podľa jeho slov aj najnovšie výskumy na hradisku Bojná v okrese Topoľčany. Zlaté plakety, najstaršie zvony v Európe a množstvo drahých artefaktov so znakom kríža ukazujú na mimoriadne majetných kresťanov, ktorí bohatli z ryžovania zlata a obchodu s otrokmi. [13]

Prečo je vlastne Bojná pre výskum počiatkov kresťanstva na našom území taká dôležitá? Matej Ruttkay hovorí: „Bojná je úplne špecifická lokalita. Z hľadiska materiálneho bohatstva má výnimočné nálezy, ktoré iné lokality nemajú. Nie sú to len tie známe zlaté plakety, ale aj celý zvon a zlomky ďalších. Súvisí to s počiatkami kresťanstva. Druhá, menej nápadná, ale rovnako dôležitá vec je, že v materiálnej kultúre z Bojnej sa vo veľkom objeme vyskytujú špecifické predmety ozdobené rôznymi motívmi kríža – súčasti opaskov, rôzne kovania konského postroja, ozdobné kovania. To znamená, že ich nositelia verejne deklarovali, že sú kresťania. A to sme v čase pred vznikom Veľkej Moravy. Kríž bol veľmi silným symbolom. A nemuselo to byť ani také bezpečné, pretože to bolo ešte v období kresťansko-pohanských konfliktov. Na Bojnej je veľa týchto nálezov, takže celá tamojšia komunita bola zjavne kresťanská. Jej pôvod v stredodunajskom priestore

[12] STEINHÜBEL, J. Nitra a Pribinovo kniežacie sídlo. In MARSINA, R. (ed.). *Nitra v slovenských dejinách.* Matica slovenská : Martin, 2002, s. 50-54. STEINHÜBEL, J. *Veľkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku*. Bratislava, 1995, s. 25.

[13] Dostupné na internete: <https://mytopolcany.sme.sk/c/8218581/matej-ruttkay-na-bojnej-zili-bohati-krestania-ryzovali-zlato-obchodovali-sotrokmi.html#ixzz5sMTnthiB>.

mohol byť len franský alebo severotaliansky. V neďalekej Nitrianskej Blatnici stojí (pred)veľkomoravská rotunda. Je možné, že práve ona bola tým centrálnym kostolom."[14]

Nitra – kolíska našej západnej civilizácie

Salzburský arcibiskup Adalrám posvätil v Nitre okolo roku 828 na počesť tohto mučeníka pre knieža Pribinu kostol, ktorý je prvým historicky známym kostolom na Slovensku. Knieža Pribina sa zrejme cítil ohrozený rozpínavosťou agresívnej Bulharskej ríše, preto sa s Adalrámom zrejme veľmi rýchlo dohodol. Pri tejto príležitosti sa našiel čas aj na vysvätenie kostola.[15] Ako sa nazdáva prof. Richard Marsina, pri tejto príležitosti ustanovil salzburský arcibiskup v Nitre archipresbyterát (predstupeň biskupstva) na čele s archipresbyterom. [16]

Diplomatická misia salzburského arcibiskupa Adalráma do Nitravy mala zabezpečiť severné krídlo pripravovaného útoku proti Bulharom v Zadunajsku. Cisár odovzdal vedenie vojny svojmu najmladšiemu synovi (od roku 826 bavorskému kráľovi) Ľudovítovi Nemcovi. Ľudovít Nemec dobyl v roku 828 späť stratenú časť Zadunajska. Víťazného bavorského kráľa vtedy sprevádzal aj salzburský arcibiskup Adalrám, pretože sa bojovalo o diecézne územie Salzburgu. O význame Pribinovho kostola v Nitre svedčí nielen jeho arcibiskupské svätenie, ale aj samotný záznam v Conversio. Záznam o vysvätení nitrianskeho kostola je jediný v celom tomto rozsiahlom spise, ktorý prekračuje jeho pevný programový rámec, presne vymedzený rozsahom diecézneho územia Salzburgu. Ak neznámy autor, ktorý v roku 871 obhajoval právo salzburského arcibiskupa na územie jeho diecézy, predovšetkým však jeho ohrozené právo na Dolnú Panóniu, a po vyše štyridsiatich rokoch nezabudol spomenúť aj udalosť, ktorá s poslaním jeho spisu už nemala nič spoločné, musela byť pre dejiny Salzburského arcibiskupstva výnimočne dôležitá a hodná zaznamenania. Adalrám teda nevysvätil v Nitre len akýsi malý bezvýznamný kostolík, ale riadnu murovanú stavbu (consecravit ecclesiam)[17] pre prvý a významný kresťanský zbor priamo v sídle kniežatstva. Kde sa však vzali v Pribinovej Nitre kresťania? Okolo franskej misijnej základne, ktorá pochádzala asi z Regensburgu (priamy kontakt po Dunaji), tam žili už dlho predtým kresťania vo väčšom počte. Kláštor sv. Emeráma bol okolo roku 739 založený v Regensburgu. Vznikol na hrobe biskupa-mučeníka Emeráma. Od roku 739 boli opáti Kláštora sv. Emeráma zároveň regensburskými biskupmi. Regensburský vplyv na Slovensku dokazuje kult sv. Emeráma[18] v Nitre a patrocínium katedrály, ktoré sa zachovalo do dnešných čias. Svedčí aj o nemecko-slovenských vzťahoch.

---

[14] Dostupné na internete: <https://mytopolcany.sme.sk/c/8218581/matej-ruttkay-na-bojnej-zili-bohati-krestania-ryzovali-zlato-obchodovali-sotrokmi.html#ixzz5sMSiei2N>.

[15] WOLFRAM, H. (ed.). *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien.* Wien – Köln – Graz, 1979, 11, s. 52-53.

[16] MARSINA, Richard. *Metodov boj.* Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., Bratislava, 2012, s. 111.

[17] RITZ, O. Svätý Emmeram, patrón nitrianskeho kostola. In STANISLAV, J. (ed.). *Ríša Veľkomoravská.* Praha – Bratislava, 1933, s. 93-95.

[18] Sv. Emerám pôsobil ako misijný biskup v Bavorsku. Niekedy v čase jeho odchodu do Ríma neznámi páchatelia uniesli dcéru regensburského vojvodu. Vojvodov syn Lambert bez toho, aby vec poriadne vyšetril, z tohto zločinu upodozrieval biskupa a vydal sa ho so skupinou ozbrojencov prenasledovať. Emerám údajne

O blízkych vzťahov nitrianskych a panónskych Slovenov s Bavorskom svedčia aj iné doklady. Pribinov syn Koceľ daroval tri majetky zo svojho dedičstva (de hereditate mea) Kláštoru sv. Emeráma v Regensburgu. Prvý majetok ležal v Strumingene (ad Stromogin), druhý v Rennersdorfe (in villa nuncupante Reginuuartesdorf), oba pri Haibachu, a tretí v Rosdorfe (in Rosdorf) blízko Aschachu.[19] Koceľovo dedičstvo, ležiace na južnom brehu hornorakúskeho Dunaja medzi Haibachom a Aschachom (západne od Linca), ležalo uprostred rozsiahlych majetkov bavorského grófskeho rodu Wilhelmovcov, ktorých polohu poznáme podľa donácií Pribinovho súčasníka, traungauského grófa Wilhelma I. (821 – 853). V roku 833 daroval Wilhelm Kláštoru sv. Emeráma v Regensburgu svoje majetky v dedinách Schönering (Sconheringa pri Linci), Kematen (Cheminatum pri Welse) a Puchham (Purcheim pri Eferdingu). V roku 834 dostal tento kláštor od Wilhelma majetok v Perschlingu (Bersnicha). Okrem toho Wilhelm vlastnil veľa majetku aj na severnom brehu Dunaja medzi jeho prítokmi Aist a Naarn (inter Agastam et Nardinam) až po Severný les (Nortuualt), v ktorom pramenia. Časť týchto majetkov dal do užívania svojej manželke Engilrade a po jej smrti ich Wilhelm daroval Kláštoru sv. Emeráma spolu s celým majetkom, ktorý mal v Rosdorfe (ad Rosdorf, blízko Aschachu). 18. januára 853 túto Wilhelmovu donáciu potvrdil vo svojej kráľovskej listine Ľudovít Nemec.[20]

Koceľ svoje traungauské dedičstvo mohol zdediť len po svojej, nám neznámej, matke – manželke kniežaťa Pribinu. Keďže ležalo uprostred veľkých Wilhelmových majetkov, môžeme predpokladať, že Koceľova matka pochádzala z Wilhelmovej rodiny a majetok, ktorý po nej zdedil Koceľ, bol pôvodne jej venom, vyčleneným z wilhelmovských rodových majetkov. Koceľovu donáciu pre regensburský Kláštor sv. Emeráma môžeme datovať do čias, keď bol jedným z grófov (comes) v Panónskom kniežatstve spravovanom jeho otcom Pribinom (asi 840 – 861).

O bavorskom pôvode Pribinovej manželky svedčí nielen jej traungauské veno, ale aj bavorské meno jej syna Koceľa.[21] Jeho pôvodnú bavorskú podobu Gozil poznáme z dvoch listov pápeža Jána VIII. z roku 873 kniežaťu Koceľovi („Gozili comiti“).[22] V ostatných latinských prameňoch je v tvare Chozil, Chezil, Chezul. Koceľ zdedil po svojej matke nielen majetok v Traungau, ale aj úctu k bavorskému svätcovi Emerámovi. Ako vyplýva z donácií grófa Wilhelma z rokov 833, 834 a 853 bola úcta k tomuto svätcovi v rodine Wilhelmovcov veľmi silná. Koceľova matka, ktorá pochádzala z tejto rodiny, preniesla svätoemerámsku úctu aj do Nitry a vychovala v nej svojho syna Koceľa. Keď Koceľ, pravdepodobne roku 853, obdaroval ten istý svätoemerámsky kláštor ako jeho príbuzný

vedel, kto je skutočný vinník, ale z vážnych dôvodov (možno spovedné tajomstvo) ho nechcel prezradiť, preto roku 722 pre vernosť pravde podstúpil krutú mučenícku smrť. Pochovaný je v Regensburgu.

[19] STEINHÜBEL, J. *Nitra a Pribinovo kniežacie sídlo…*, s. 53. Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, curaverunt D. Bartoňková, L. Havlík, J. Ludvíkovský, R. Večerka, Brno, 1969. *Diplomata 26*, s. 50-51. Die Traditionen des Hochstiftes Regensburg und des Klosters St. Emmeram. Ed. J. Widemann. Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte. *Neue Folge 8*, Mníchov, 1943, n. 37, s. 43.

[20] MMFH III, *Diplomata 22*, s. 42-45.

[21] WOLFRAM, H. *Conversio*..., s. 128, 132.

[22] STEINHÜBEL, J. *Nitra a Pribinovo kniežacie sídlo…*, s. 53. *MMFH III, Diplomata 53*, *54*, s. 171-172.

Wilhelm, urobil tak zo spoločnej rodinnej úcty k jeho patrónovi a pri spomienke na matku, ktorá už nežila. Určite myslel pri tom aj na rodnú Nitru, kde svätý Emerám chránil jeho najútlejšie detstvo.

Opátstvo svätého Hypolita na Zobore je zaniknutý benediktínsky kláštor na západnom svahu vrchu Zobor nad mestom Nitra. Založený mohol byť už začiatkom 9. stor., ale najneskôr v roku 880, keď vzniklo Nitrianske biskupstvo, ktorého prvým biskupom bol pôvodne bavorský benediktínsky mních Wiching. Na pôsobenie Pasovského biskupstva salzburskej cirkevnej provincie v Nitriansku v rokoch 829 – 869 sa zachovalo najviac dokladov a spájajú sa s ním aj konkrétne začiatky cirkevnej správy na našom území. Potulnými misionármi a mníšskymi pustovníkmi pripravených katechumenov chodil do misijného obvodu krstiť biskup s pomocnými tzv. vidieckymi biskupmi (chórbiskupmi), napr. v roku 831 krstil Moravanov pasovský biskup Reginhard. Pasovský pôvod má aj najstarší kláštor na Slovensku v Nitre na Zobore s patrocíniom sv. Hypolita, ktorého vznik súvisí s misijnou činnosťou benediktínov zo Sankt Pölten (Svätý Hypolit) v dnešnom Dolnom Rakúsku. Tamojší kláštor mohol vzniknúť už po páde politickej a vojenskej nadvlády Avarov na prelome 8. – 9. storočia a jeho prví misionári-prieskumníci a vysunutí mnísi-pustovníci sa mohli usadiť za Dunajom neďaleko kniežacieho centra v Nitre v miestach dávneho hradiska na Zobore až o generáciu neskôr, niekedy v prvej polovici 9. storočia. Vtedy pokresťančovanie podunajských Slovanov už natoľko pokročilo, že sa vytvorili predpoklady zriadenia nižších stupňov cirkevnej správy v podobe archipresbyterátov Pasovského biskupstva na ich území. Archipresbyter bol v teréne vysunutým zástupcom diecézneho biskupa a predstaveným všetkých duchovných pôsobiacich v jeho misijnom obvode.[23]

Christianizácia ako kultúrno-civilizačný fenomén

Slovanské a slovenské pomenovanie nedele obsahuje v sebe veľmi archaický prvok prvotného dotyku s kresťanstvom[24], keď bolo potrebné zafixovať kresťanský sviatočný deň v myslení ľudí rituálnym zákazom ťažkej manuálnej práce, čiže nerobením.

Pôvod kresťanského sedemdňového týždňa u Slovanov treba hľadať ešte v ich pravlasti na Dnepri a Visle, kde pravdepodobne určité obdobie žili v aliancii s národmi, ktoré prijali ariánske kresťanstvo, či už od Gótov, alebo priamo z Rímskej ríše. Dokazuje to najmä pomenovanie nedele, ktoré odráža ich stav, keď ešte pred prijatím kresťanstva boli pod tlakom svojho hegemóna nútení svätiť nedeľu ako deň, kedy nesmeli pracovať. Pre Slovanov, od neolitu pastiersko-roľnícke obyvateľstvo, to bola veľmi významná

[23] ZEMENE. M. Vývoj cirkevnej správy v Nitre od najstarších čias. In MARSINA, R. (ed.). *Nitra v slovenských dejinách.* Martin : Matica slovenská, 2002, s. 148-158.

[24] Dôkazom toho, ako ťažko sa pri evanjelizácii nekresťanských etník presadzovalo svätenie nedele, je jej pomenovanie v maďarčine. Vásárnap – deň trhu, neodráža ani rituálny zákaz práce, ani jeho liturgické svätenie, ani význam „deň Pána," ale odráža iba vedľajšiu praktickú stránku slávenia nedele, keď sa pri kostole zišli ľudia z celého okolia a bolo možné predať, resp. kúpiť všetko potrebné. Toto pomenovanie muselo vzniknúť v čase, keď evanjelizácia starých Maďarov bola veľmi povrchná a napriek tomu sa zachovalo aj v pokresťančenom Uhorsku až dodnes.

zmena, pretože roľník nepoznal nepracovný deň. Góti, hoci nenútili v aliancii s nimi žijúce etniká prijať kresťanstvo a zdá sa, že to ani nechceli, lebo ho považovali za svoje kmeňové náboženstvo, museli podľa prísnych prikázaní, vyplývajúcich z prenesenej funkcie sabatu na nedeľu, nikomu vo svojej aliancii, podobne ako židia, dovoliť pracovať v čase sabatu. V gótčine sa nedeľa označovala aj ako sabbaton, čo sa podľa novšej židovskej tradície prekladalo do gréčtiny ako *hemera aprakté* – čiže nepracovný deň, teda nedeľa. Od nedele sa neskôr vyvinuli názvy ostatných dní v týždni. Svedectvom o tom je najmä pondelok, ktorý je označený ako deň po nedeli a nie ako prvý deň, hoci utorok je už označený ako druhý deň týždňa.

Ak si uvedomíme, že toto gótske kresťanstvo trvalo takmer štyristo rokov a v dobe jeho najväčšieho rozsahu siahalo od Kaukazu po Atlantický oceán a od Sahary po Durínsky les, tak tento „gótsky zákon", ako o ňom napísal významný nemecký cirkevný historik Hans von Schubert, [25] ostáva pre nás až doteraz „veľkou neznámou". Prvý germánsky kmeň, ktorý ako celok prijal kresťanstvo, boli Vizigóti (Gervingovia alebo Západní Góti). Sídlili na dolnom Dunaji, v dnešnom Moldavsku a Valašsku. Od roku 341 účinkoval medzi nimi ako misionár biskup Wulfila. Jeho úsilie a politický tlak, vyvolaný postupom Hunov smerom do Európy, spôsobil, že snem gótskych bojovníkov sa roku 376 rozhodol prijať kresťanstvo, čo im malo ako spojencom Východorímskej ríše otvoriť jej hranice.

Tvar slova *nedeľa* svedčí o jeho staršom pôvode, ako majú ostatné dni v týždni okrem soboty. Ide o nominalizáciu slovesa *delati*, resp. *nedelati* do tvaru nedeľa, podobne ako od slovesa *ryť* je substantívum *roľa*. Toto slovo je tvorené úplne ináč ako názvy ostatných dní týždňa, pondelkom počínajúc. Tie majú okrem stredy koncovku -ok, -ik, -ek. Pomenovanie dní v týždni v maďarčine, litovčine a lotyštine svedčí o tom, že Slovania už dlho pred nimi mali vžité pomenovania jednotlivých dní v týždni, najmä však pomenovanie nedele.

Ďalším dôkazom o prijatí sedemdňového týždňa Slovanmi ešte v pravlasti sú zhodné tvary všetkých dní týždňa vo všetkých slovanských jazykoch, u západných, južných aj východných Slovanov. Ak by sa to nebolo stalo ešte pred ich rozchodom z pravlasti, ťažko by sa bol zachoval tento stav, najmä vzhľadom na to, že v cirkevnoslovanskom jazyku sa používali iné pomenovania dní a slovanské národy od 10. storočia patria k dvom odlišným civilizačným okruhom – západnému latinskému a východnému gréckemu. Napriek tomu sa vplyv týchto dvoch kultúr neprejavil na pomenovaní dní u Slovanov. Vzhľadom na to, že sa nám nezachovali písomné pramene o pomenovaniach všetkých dní v gótčine, na príklade pomenovania nedele, ktoré jednoznačne svedčí o vplyve kresťanstva pri jeho vzniku a nemá *obdobu v európskych jazykoch, kde pomenovanie nedele súvisí buď s kresťanským Dňom Pána, s jeho svätením, alebo s Dňom Slnka*. Svätenie nedele „nerobením" je iba u Slovanov.

[25] MOLLER, W. E.-H. *Lehrbuch der Kirchengeschichte. 1. Band. Die alte Kirche.* Kiel, 1902, s. 403.

Kresťanské Impérium Románum a vplyv kresťanskej kultúry a civilizácie

Čo sa týka svätenia nedele, cisár Konštantín nezaviedol nedeľné zhromaždenia pre kresťanské zhromaždenia pri „lámaní chleba“ (eucharistie), ani pre kresťanské slávenie dňa zmŕtvychvstania Ježiša Krista. Cisár nariadil povinne v celej ríši zachovávať *nedeľu ako deň pracovného pokoja*, pričom nenadväzoval na nijakú starú rímsku tradíciu.[26] Zaviedol svätenie Dňa Slnka – Dies Solis (doteraz vo všetkých germánskych jazykoch, napr. Sunday, Sonntag atď.)

Christianizácia ako nábožensko-inštitucionálny jav sa u nás začína prejavovať zrejme až v pôsobení írsko-škótskej misie. Žiaľ, okrem umelecko-historických úvah nemáme zásadné archeologické dôkazy o pôsobení mníchov z Britských ostrovov na našom území. Vylúčiť to však nemôžeme, lebo otvorený priestor Podunajska prirodzene musel priťahovať írsko-škótskych evanjelizátorov, ktorý dokázateľne pôsobili na hornom Dunaji vo Franskej ríši. Súvislosti sa hľadali v možných kontaktoch slovanského prostredia s významnými cirkevnými strediskami v Bavorsku, ale aj v jazykových rozboroch západoslovanských jazykov (poľštiny, češtiny, slovenčiny), ktorý by dokazoval možný írsky jazykový vplyv, ale najmä v niektorých črtách sakrálnej architektúry.

Vedie sa polemika o lokalizácii misie mnícha Amanda u Slovanov. Život sv. Amanda – *Vita sancti Amandi episcopi Traiectensis auctore Baudemundo*[27] – uvádza, že svätec sa k našim slovenským predkom preplavil cez Dunaj. Väčšina historikov sa nazdáva, že jeho misijným územím bolo dnešné Štajersko a Korutánsko, kde žili predkovia dnešných Slovincov. Je však nepravdepodobné, že by mních Amandus postupoval po severnej strane Dunaja, keď miesta jeho predošlého pôsobenia boli na juh od Dunaja. To znamená, že keď prešiel Dunaj, musel ho prejsť z juhu na sever, čiže k našim slovenským predkom. To by zodpovedalo aj najpravdepodobnejšej lokalizácii hlavného sídla Samovej ríše v oblasti dnešnej Bratislavy. Ale, samozrejme, tým sa nevylučuje ani možnosť jeho pôsobenia medzi Slovanmi bývajúcimi vo východných Alpách, v Korutánsku a Štajersku.

Nemecký vplyv na strednom Dunaji

Východofranská ríša (lat. *Regnum Francorum orientalium* – doslova Kráľovstvo východných Frankov) je v historiografii označenie pre štát, ktorý vznikol rozdelením Franskej ríše v roku 843 (a ďalšími zmluvami v roku 870 a 880) a ktorého koniec sa spravidla symbolicky udáva k roku 911 (koniec vlády Karolovcov) či 919 (nástup saskej dynastie), odkedy už hovoríme o Nemeckom kráľovstve.

V súdobých textoch sa však označenie Nemecké kráľovstvo (teda presnejšie *Regnum Teutonic(or)um* – doslova *Kráľovstvo Nemcov*, ale v nemeckej literatúre prekladané ako *Reich der Deutschen* – Ríša Nemcov alebo zjednodušene ako Deutsches Reich – Nemecká ríša alebo ako *deutsches Regnum* – nemecké regnum) používalo až od 11. storočia.

---

[26] BECKER, U. *Sabbat und Sonntag.* Neukirchen-Vluyn : Neukirchener Verlag, 2006, s. 35.

[27] Vita Sancti Amandi je text z 8. storočia. Existuje celý rad kópií pôvodného životopisu Amanda vrátane rukopisov z 9. storočia. V knižnici univerzity v Gente je rukopis z druhej polovice 11. storočia.

Vzácny prameň O obrátení Bavorov a Korutáncov (De Conversio Bagoariorum et Carantanorum) z rokov približne 871 – 873 je propagačným spisom bavorského episkopátu, v ktorom uvádzali svoje christianizačné zásluhy a tým zdôvodňovali vlastné jurisdikčné nároky voči pôsobeniu arcibiskupa Metoda na tomto území. V prameni je vsuvka, že Pribinovi „arcibiskup Adalram na jeho vlastnom majetku za Dunajom v mieste zvanom Nitrava vysvätil kostol“[28] – prvý menovaný kresťanský chrám vo východnej časti stredoeurópskeho priestoru.[29] Zdalo by sa, že touto aktivitou spečatil Pribina spojenectvo s franskou mocou, navyše, podľa posledných výskumov sa ukazuje, že jeho manželka bola zrejme bavorského pôvodu (dcéra grófa Cadaloca?) a medzi nitrianskou a bavorskou šľachtou jestvovali dlhodobé príbuzenské zväzky[30].

V roku 839 alebo 840 Pribina dostal od Ľudovíta Nemca do správy územie, ktoré dnes nazývame Panónske kniežatstvo (v skutočnosti markgrófstvo), ktoré bolo dovtedy časťou Korutánskej marky spravovanej Ratbodom. V roku 846 alebo 847 dostal toto kniežatstvo do doživotného a okolo roku 848 do dedičného vlastníctva. V kniežatstve Pribina začal rozsiahlu kolonizáciu a christianizáciu. Hlavné mesto Blatnohrad dal prestavať a postavil najmenej 15 kostolov. Pribinovo markgrófstvo evanjelizovali franskí misionári. Pribina bol franským markgrófom. Ochraňoval Franskú ríšu pred útokmi Veľkej Moravy, Bulharska a juhozápadných Slovanov. V christianizačnej činnosti Pribinovi veľmi pomáhal aj jeho syn Koceľ. Pribinovi salzburgský arcibiskup Liutprand (Liupram) 24. januára 850 vysvätil na kniežacom hrade v Mosaburgu – Blatnohrade prvý z kostolov. Príslušný text explicitne uvádza zaujímavú informáciu – menný zoznam významných ľudí, ktorí sa na tomto akte zúčastnili. Zoznam začína 14 slovenskými menami (iba tri sú južnoslovanské) *Chezil [Koceľ], Unzat, Chotemir, Liutemir, Zcurben, Siliz, Wlkina, Witemir, Trebiz, Brisnuz, Zuemir, Zeska, Crimisin, Goimer, Zistilo,* ktorých môžeme považovať za členov Pribinovej družiny (teda osoby, ktoré spolu s Pribinom utiekli z Nitry), a pokračuje 17 nemeckými menami *Amalrih, Altwart, Wellehelm, Fridepercht, Scrot, Gunther, Gunther [2 Guntherovia], Arfrid, Nidrih, Isanpero, Rato, Deotrih, Madalperht, Engilhast, Waltker, Deotpald*. Pribina zahynul za nevyjasnených okolností vo vojenskom konflikte kráľa Karlomana s Rastislavovou ríšou. Jeho nástupcom sa stal jeho syn Koceľ.

Knieža Koceľ

Koceľ (*Kocelj*, *Gozil*, *Chozil*, *Chezilo*, *Chezul*) (* ? – † 876) bol v rokoch 861 – 876 kniežaťom Blatenského kniežatstva. Koceľ bol synom nitrianskeho kniežaťa Pribinu

---

[28] STANISLAV, J. *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1957, s. 21; BAGIN, Anton. *Apoštolové Slovanů Cyril a Metoděj a Velká Morava*, Praha : Česká katolická charita, 1982, s. 43; a iní.

[29] CIBULKA, J. Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a počátky křesťanství na Moravě. Praha : *Monumenta archaeologica VII*, 1958, s. 266.

[30] TÖNSMEYER, H. D. In castro Chezilonisnoviter Mosapurc vocato. In *Koceľ a Blatnohrad*. Marianka : Ordinariát Ozbrojených síl a ozbrojených zborov SR, 2013, s. 34, 59, 114 a inde. STEINHÜBEL, Ján. Pribinova Nitra. In FUSEK, G. – ZEMENE, M. R. *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, s. 91-92.

a jeho bavorskej manželky. Dostal bavorské meno Gozil (Chozil), ktoré užíval v slovenskej podobe Koceľ. Po smrti svojho otca sa asi v roku 861 stal kniežaťom (markgrófom) v Blatenskom kniežatstve (Panónska marka).

Zohral významnú rolu v podpore kresťanstva, keď v roku 867 vo svojom sídle na Blatnohrade v Panónii poskytol pohostinstvo pre bratov Konštantína-Cyrila a Metoda. Solúnski bratia získali Koceľa pre myšlienku šírenia cirkevnoslovanskej liturgie a na Blatnohrade vyučili asi päťdesiat žiakov. Na prelome rokov 869/870 pápež Hadrián II. z iniciatívy Koceľa vysvätil Metoda za arcibiskupa – pápežského legáta pre Panóniu. Pozornosti kúrie na jeho panstvo sa nevyhol ani v nasledujúcich rokoch. Koceľ bol podriadený Východofranskej ríši a tým ľahšie prechádzali informácie do Ríma než z iných neobsadených oblastí ako zo Svätoplukovej ríše.

Spojitosť medzi christianizáciou našich predkov a sv. Cyrilom a Metodom je hlboko zafixovaná vo vedomí mnohých. Christianizačné aktivity nitrianskeho kniežaťa Pribinu (prvý murovaný kostol) nás nútia revidovať tento názor. V Nitre isto už vtedy pôsobilo franské christianizačné centrum, čiže nešlo o náhodu, ale salzburský arcibiskup Adalrám, ktorý prišiel osobne vysvätiť túto sakrálnu stavbu, zrejme ustanovil v Nitre archipresbyterát, čo už predpokladalo aspoň dve predchádzajúce fázy intenzívnej christianizácie naddunajských Slovenov.

Akosi sa prehliada aj skutočnosť, že knieža Rastislav vo svojom liste z roku 862 byzantskému cisárovi Michalovi III. píše: „Náš ľud pohanstvo odvrhol a kresťanského zákona sa drží. A prišli k nám kresťanskí učitelia mnohí z Vlách i Grécka i Nemiec“,[31] čiže konštatuje pokročilú christianizáciu svojej ríše.

Hoci cyrilo-metodskú tradíciu považujeme za kultúrno-duchovný princíp našej národnej identity, nedá sa zamlčať byzantský charakter cyrilo-metodskej misie,[32] s čím súvisí podstatná časť jej náboženskej náplne, čo by sa malo odraziť aj v obsahu tejto kolektívnej identity. Pýšime sa, že na našom území byzantskí vzdelanci Konštantín a Metod vytvorili prvé slovanské písmo a tým položili základy slovanskej kultúry. Ibaže naša kultúra, literatúra a náboženstvo nie sú cyrilo-metodské, teda byzantské, ale latinské, teda západné.[33] Rieka Dunaj s jej kultúrno-civilizačným prúdením z Porýnia a Bavorska zasahovala Slovenov na jej strednom toku a na prítokoch veľmi intenzívne. Preklady základných kresťanských modlitieb do slovenčiny nesú doteraz pečať pôvodného jazyka – strednej hornej nemčiny. Z kameňa stavané kresťanské chrámy sú predpokladom

[31] VRAGAŠ, Š. *Život Konštantína Cyrila a život Metoda.* Martin : Matica slovenská, 1994, s. 15.

[32] Boli diplomatickými vyslancami byzantského cisára, teda v najplnšom zmysle politicky reprezentovali Byzantskú ríšu. Napriek svojmu údajne slovanskému pôvodu boli formovaní grécko-kresťanskou kultúrou a spiritualitou. Ako ľudia zasväteného života (rehoľníci) sa hlboko identifikovali s východnou duchovnosťou, teológiou a liturgiou. To vylučuje úvahy, že v novochristianizovanom moravskom prostredí mohli zmeniť svoj obrad a liturgiu. V tom období rímsky patriarchát – západná cirkev s latinským liturgickým jazykom nevnímala východné liturgie ako konkurenčné, ale ako zdroj inšpirácie, z ktorého čerpala od svojich počiatkov.

[33] KOREC, J. *Cirkev v dejinách Slovenska*. Bratislava : Lúč,1989. s. 23-27.

tretej fázy christianizácie.[34] Tie nám už na prelome 8. a 9. storočia svätili a spravovali franskí misionári. Synodálne nariadenia z Aachenu a Moháča (v rokoch 802 a 803) vyžadovali, „aby každý kňaz vo sviatky a nedele kázal ľudu Kristovo evanjelium... Nech sa nevyskytne nijaký kňaz, ktorý by sa neusiloval tým, čo sa majú krstiť, klásť otázky o odriekaní alebo vyznaní v tom jazyku, v akom sa zrodili, aby porozumeli, čoho sa odriekajú a z čoho sa vyznávajú..."[35] Knieža Rastislav v liste do Konštantínopola roku 862 okrem iného napísal: *„... náš ľud odvrhol pohanstvo a drží sa kresťanského zákona..."* (porovnaj Život Konštantína, XIV. kapitola).[36] Teda už vtedy bola jeho ríša kresťanská – jeho panovník sa hlásil ku kresťanskej viere.

Sufragánnym biskupom metropolitu Metoda pre Nitravu bol Wiching, ktorý neprial staroslovienskej liturgii. Treba predpokladať, že v Nitre mohol byt archipresbyterom už od roku 874 (mier vo Forchheime) pred menovaním za biskupa v roku 880 a vieme, že biskupom ostal aj po Metodovej smrti v roku 885. Dokonca nie je vylúčené, že Wiching celú moravskú cirkevnú provinciu spravoval až do roku 892, keď odišiel do Pasova. Je teda ťažko predpokladať na území Nitrianskeho údelného vojvodstva mimoriadny rozvoj cyrilo-metodskej liturgie a ešte ťažšie je počítať s jeho kontinuitou.

Nazdávam sa, že práve pastoračné potreby cirkevného a náboženského života si vyžadovali nepretržité a kontinuálne používanie ľudového jazyka, lebo to úzko súviselo s vysluhovaním sviatostí. Pri krste musel krstný rodič rozumieť otázkam, ktoré mu kládol duchovný-krstiteľ, čiže musel ich klásť v ľudovom jazyku. Pri vysluhovaní spovedí bola táto potreba nevyhnutná, lebo vyznanie hriechov a vyznanie ľútosti muselo byť zrozumiteľné. Zrozumiteľný jazyk bol veľmi dôležitý pri vysluhovaní sviatosti manželstva, kde platnosť tejto sviatosti je podmienená súhlasom sobášiacich sa. Súhlas sa mohol prejaviť len položením zrozumiteľnej otázky v ľudovom jazyku. Teda tak krst, ako aj spoveď a najmä manželstvo mohlo byť platne vyslúžené len v zrozumiteľnom jazyku. Táto zásada dodnes platí v misijných krajinách, kde sa misionári musia najprv naučiť domorodý jazyk a až potom začať evanjelizáciu. Čo bolo však ešte dôležitejšie, je to, že celé toto obdobie bez jazykových pamiatok sa v jazyku ľudu, u nás v starej slovenčine, robila katechéza – učilo sa náboženstvo a vysvetľovalo sa evanjelium (kázalo sa) a v jazyku našich predkov, ako rozborom modlitby Otčenáš dokázal Henrich Bartek,[37] sa modlili základné modlitby. Aj ľudový cirkevný spev bol v starej slovenčine. Niet divu, že naša najstaršia literárna pamiatka je náboženská pieseň. Teda neplatia staré klišé, že latinská cirkev, či už v predcyrilo-metodskom, alebo pocyrilo-metodskom období používala výhradne nezrozumiteľný latinský jazyk. Práve používanie národného ľudového jazyka

---

[34] ŠPETKO, J. Kristianizácia Slovienov v predcyrilometodskom období (od 5. až do polovice 9. storočia). In *Prvoučiteľ národa slovenského*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1988. CINCÍK, J. Počiatky kresťanstva u Slovákov. In *Prvoučiteľ národa slovenského*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1988.

[35] KOREC, J. *C. d*., s. 26.

[36] VRAGAŠ, Š. *Život sv. Konštantína-Cyrila a život sv. Metoda*. Rím, 1986. VRAGAŠ, Š. *Život Konštantína-Cyrila a život Metoda*. Martin, 1991. RATKOŠ, P. *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava, 1964.

[37] BARTEK, Henrich. Kresťanstvo a slovenčina. In *Nádej víťazná. Sborník slovenských spisovateľov v emigrácii o literatúre, vede a umení.* (Ed. Mikuláš Šprinc.) Scranton, Pa : Obrana Pres, Inc, 1947, s. 241-268.

ako christianizačného nástroja a liturgickej pomôcky, čiže súčasti vyššej kultúry, pomohlo Slovákom prežiť staročia v multietnickom uhorskom štáte a vytvoriť vlastnú národnú kultúru.

Pôsobenie Nemcov po zániku Svätoplukovej ríše a vzniku Uhorského kráľovstva

Je zrejmé, že pred príchodom byzantskej misie bola prevažná časť kléru v Svätoplukovej ríši nemeckého pôvodu. Po rozpade Svätoplukovej ríše a po agresii nomádskych kmeňov starých Maďarov bol na istý čas kontakt s nemeckým etnickým priestorom prerušený. Definitívna porážka Maďarov roku 855 pri Augsburgu znamenala obnovenie aktívneho zasahovania nemeckého elementu do udalostí v tomto priestore.[38]

Aj Východofranská ríša sa v tom čase musela brániť intenzívnym útokom starých Maďarov. Jej vplyv sa obnovil až po vzniku Uhorského kráľovstva, ktoré sa etablovalo roku 1000 korunováciou Štefana I. Jeho cieľom bolo kultúrne a civilizačné prispôsobenie sa európskym pomerom. To znamenalo primárne uznanie kresťanstva za štátne náboženstvo kráľovstva a prevzatie európskych politických, sociálnych, ako aj hospodárskych štruktúr. Na realizácii tohto cieľa sa významne podieľali Nemci, ktorí jednak tvorili časť kléru, ktorý šíril kresťanstvo. V Uhorsku pôsobili nemeckí veľmoži, ktorí pomáhali spolu s domácou slovenskou elitou[39] Arpádovcom vytvoriť štruktúry štátu podľa západného vzoru. Naši neslovanskí susedia však veľmi dobre postrehli spoločné a odlišné črty Slovanov, s ktorými prichádzali do styku. So všeobecným slovanským pomenovaním *Sloven* a *Slovák* v Uhorsku sa nám vynára zvláštna analógia s maďarským pomenovaním našich predkov slovom ***tót***. Ak sa pod označením *tótok* v Uhorsku pôvodne označovali dnešní Slováci, Slovinci a Slavonci[40], ktorí seba samých označovali ako *Sloven(ec)* – *Slovák*, je veľmi pravdepodobné, že označenie *tót* a *Sloven* – *Slovák* mohlo vyjadrovať aj príslušnosť k západnému latinskému obradu (katolicizmu). To by vysvetľovalo, prečo sa po maďarsky uhorskí Rusi, Srbi a Rusíni nikdy neoznačovali ako *tótok*. Staromaďarské kmene sa zrejme ťažko a pomaly zorientovali v novom prostredí stredovýchodnej Európy. Určite vnímali okolité národy a etniká a postrehli v prvom rade rozdiel medzi východnou civilizáciou predstavovanou Byzantskou ríšou s jeho vplyvom na Balkáne a v Stredomorí a západnou civilizáciou s Franskou ríšou s jej mocenskou doménou, kde patrili aj stredodunajskí Sloveni. Je veľmi pravdepodobné, že pôvodné pomenovanie *taut* pochadza z *teut,* čo prvotne označovalo po nemecky hovoriacich, ktorí v strednej Európe predstavovali najsilnejší element západnej latinskej civilizácie – Nemcov. Keďže podunajskí a podalpskí Sloveni prijali krst a civilizáciu zo Západu od Nemcov, boli pre Maďarov *teuti – tauti – tóti*. Dodnes Slovinci volajú po nemecky hovoriacich Korutáncov pomenovaním *Taučan*.

---

[38] MAREK, M. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 57.

[39] MULÍK, P. Používanie odbornej terminológie k etnogenéze Slovákov. In MARSINA, R. – MULIK, P. (eds.). *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno.* Rozšírené a doplnené vydanie. Martin : Matica slovenská, 2011 s. 41-56.

[40] Išlo teda o pôvodné slovanské obyvateľstvo, ktoré tu žilo pred príchodom Maďarov.

Nemecká kolonizácia v slovenskom prostredí

Nemecká kolonizácia v tom období predstavovala najmä jednotlivcov z radov šľachty, duchovenstva, kupectva a vyšších elít. Začiatky masového nemeckého osídľovania Slovenska siahajú do 12. storočia.[41] Významný rozsah nadobudla nemecká imigrácia po tatárskom vpáde v rokoch 1241 – 1242. Osídľovanie územia dnešného Slovenska nemeckým etnikom prebiehalo vo viacerých etapách. Väčšina autorov, ktorí sa tejto téme venovali, určila štyri základné migračné etapy – osídľovacie vlny príchodu Nemcov na Slovensko. Prvú etapu predstavuje *kolonizácia na nemeckom práve* v 12. – 14. storočí (ale ešte aj v 15. storočí), ktorá bola počtom kolonistov najsilnejšia. Táto etapa osídlenia bola podmienená úsilím kráľa Bela IV. povzniesť krajinu po ničivom vpáde Tatárov.[42] Príkladom toho je aj založenie Kežmarku. V roku 1251 kráľ Belo IV. daroval turčianskym premonštrátom lokalitu, ktorá je v darovacej listine pomenovaná „osada Sasov pri kostole svätej Alžbety". Osada svätej Alžbety bola v tomto období v povodí Popradu nesporne najsilnejšou nemeckou komunitou, pretože už v roku 1252 sa vymanila z územia turčianskych premonštrátov. V krátkom čase osada získala od Belu IV., ktorý nazýval osadníkov „hospices nostri", rôzne výsady a začala sa nazývať Kežmarkom (Käsmarkt, Kazmark).[43]

V druhej polovici 13. a začiatkom 14. storočia prenikali na územie Slovenska silné prúdy nemecký osadníkov. Prinášali so sebou nové formy hospodárenia, západný právny systém aj gotickú kultúru. Nemeckí kolonisti, ktorí prichádzali z hospodársky, administratívne aj urbanisticky vyspelejšieho prostredia, dostávali v novej vlasti rozsiahle výsady a kráľovské privilégiá, ktoré znamenali najdôležitejšie činitele zabezpečujúce rýchly hospodársky, spoločenský a kultúrny rozvoj Nemcov v Uhorsku. K najvýznamnejším privilégiám patrilo právo organizovať jarmoky a trhy, právo na slobodnú voľbu richtára, mestskej rady a farára, právo obohnať mesto hradbami, ako aj oslobodenie

---

[41] Nemci pôsobili aj v oblasti uhorského hospodárstva. Na území Uhorska nebolo toľko obyvateľov, aby mohli osídliť všetky kraje. Najmä zalesnené hornaté kraje v pohraničí boli osídlené pomerne riedko. Preto sa už od začiatku 11. storočia sťahovali do Uhorska Nemci, ktorí sa ako hostia usadzovali najmä pod väčšími hradmi, kde vznikali trhové osady. Prílev Nemcov umožňovali aj kláštory, ktoré povolávali cudzích osadníkov na svoje rozsiahle, ale neobývané pozemky. Pretože na území hornatého Slovenska boli celé kraje iba riedko obývané, obsadzovali ich. Už za kráľa Gejzu II. sa prisťahovali Nemci do Spiša, kde založili veľa dedín a miest. Nástupcovia Gejzu II. povolávali Nemcov a dávali im veľké výhody, aby v horských krajoch zakladali nové dediny. I jednotliví veľmoži napodobňovali kráľa a podporovali Nemcov pri zakladaní nových osád v krajoch, kde bolo málo obyvateľstva. Výsledkom bolo, že uhorské územie bolo rovnomerne osídlené roľníkmi a remeselníkmi nemeckého pôvodu. Toto rovnomerné rozmiestnenie bolo cielené tak, aby mohli osadníci sprostredkovať svoje vedomosti a zručnosti čo najširšiemu okruhu domácich obyvateľov.
V prvej polovici 12. storočia sa nemeckí kolonisti usadili v banských mestách, na východnom Slovensku v Gelnici a okolo Popradu. Niektorí odtiaľ prenikli údoliami riek do širšieho okolia – konkrétne údolím Torysy zo Spiša prišli do Šariša na trhy do Sabinova, Veľkého Šariša, Prešova, ale aj do Košíc. Ďalší prílev nemeckých osadníkov, tentoraz obchodníkov a šľachticov, teda vyššie vrstvy obyvateľstva, zabezpečili príbuzenské vzťahy uhorských kráľov a vrchnosti s nemeckými feudálmi.

[42] OLEJNÍK, M. Administratívno-právne a hospodárske aspekty prínosu nemeckej menšiny k formovaniu multietnickej spoločnosti na Slovensku. In *Človek a spoločnosť*, roč. III/ 2000/ č. 3.

[43] BEŇKO, J. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985. s. 146-147.

od platenia tridsiatku a mýta. V tejto etape nemeckej migrácie na Slovensko bol osídlený horný a dolný Spiš, banské mestá stredného Slovenska so širším okolím, viaceré mestá východného Slovenska a tiež mnohé lokality v oblasti západného Slovenska – Bratislava, Trnava, malokarpatské vinohradnícke mestečká.

Druhá etapa osídľovania Slovenska nemeckým etnikom bola podmienená rekatolizáciou v Európe v 16. – 17. storočí. V Uhorsku, ktoré sa v tom období nachádzalo v permanentnom vojenskom ohrození (osmanská expanzia a domáce vzbury nekatolíckej šľachty). Habsburgovci uplatňovali liberálnejšie konfesionálne normy (neplatila zásada cuius regio – eius religio, podľa ktorej mali byť habsburské dŕžavy len katolícke) ako v rakúskych krajinách a Českom kráľovstve. Nemeckí nekatolícki exulanti tu našli toleranciu svojej viery vo väčšej miere. Okrem stúpencov evanjelického augsburského, ako aj kalvínskeho vierovyznania na Slovensku nachádzali útočište aj príslušníci sekty novokrstencov (anabaptistov).[44] V okolí Bratislavy a na Malom Žitnom ostrove sa usadili aj náboženskí exulanti z viacerých rakúskych a nemeckých oblastí.

Tretia etapa nemeckého osídlenia časovo spadá do 18. storočia. Prichádzajúce nemecké etnikum sa na Slovensku usadilo vo viacerých vlnách, za rozličných politicko-hospodárskych podmienok a z odlišných dôvodov. Prvá vlna súvisela so situáciou po tureckých vojnách, kedy dochádzalo k rekonštrukcii hospodárstva a novoosídľovaniu spustošených území. V rámci toho bola Nemcami dosídľovaná Mošonská župa. Viacerí veľkí pozemkoví vlastníci pozývali do vyľudnených dedín z nemeckých krajín osídlencov na svoje majetky za obojstranne výhodných podmienok.[45] Príliv nemeckých kolonistov sa zintenzívnil za vlády cisára Jozefa II. Ešte pred začatím kolonizácie vydal Jozef II. 21. septembra 1782 nariadenie o prisťahovalectve (tzv. Einwanderungs-patent), ktoré bolo vydané najmä pre roľníkov a remeselníkov z horných porýnskych oblastí.[46] Aj edikty z čias Márie Terézie motivovali obyvateľov preľudnených oblastí Nemecka k odchodu do regiónov Uhorska. Na rozdiel od predchádzajúcich vĺn kolonizácie sa podmienky pre potenciálnych záujemcov o usadenie v Uhorsku už sprísnili.[47]

---

[44] GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953.* Bratislava : Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2004, s. 8. Na Slovensku sa pre tieto skupiny Nemcov udomácnilo pomenovanie habáni. Boli známi výrobou kvalitnej keramiky, kovových predmetov, spracovaním kože a súkna. Habánska remeselná produkcia sa vyznačovala vysokou kvalitou, účelnosťou a technickou dokonalosťou. Habáni sa stali významným zdrojom príjmov a feudáli, na panstvách ktorých sídlili, im umožnili zriadiť náboženskú, obecnú a školskú samosprávu. Komunálny spôsob života, typický pre habánske obce, v priebehu 18. storočia postupne zanikal. V tom období habáni začali splývať so slovenským okolím a ako vyhranená spoločenská komunita zanikli. Až do súčasnosti sa samostatné urbanistické celky habánov uchovali v obciach Veľké Leváre a Sobotište.

[45] HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku*. Komárno – Dunajská Streda : Lilium Aurum, 2002, s. 10.

[46] ĎURKOVSKÁ, M. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. The history of German settlement on the territory of Slovakia to the beginning of the 19th century. *Individual and Society,* 2007, Vol. 10, No. 2.

[47] GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny*..., s. 9. Podľa súdobých prameňov potenciálni vysťahovalci hromadne vyhľadávali cisárskych verbovačov a agentov. Podmienky kolonizácie boli zhrnuté v troch bodoch tzv. poučenia z roku 1785, ktoré dôkladne a presne špecifikovalo požiadavky na presídlenie. V ňom bola zakotvená podmienka finančnej

Kráľovskí splnomocnenci za veľmi priaznivých okolností dosídľovali viaceré oblasti Slovenska. Nemeckým osadníkom zo Švábska, Alsaska, Lotrinska a Bavorska v Sládkovičove pridelili pôdu, dobytok a potraviny. Po roku 1785 sa usídľovali viaceré nemecké rodiny na Spiši, niektorí ako odborníci na pestovanie ľanu a zdokonaľovanie tkáčskych techník, iní ako chovatelia rožného dobytka.

Štvrtá etapa osídľovania Nemcov na Slovensku časovo pokrývala celé 19. storočie v súvislosti so zakladaním a rozvojom priemyselných podnikov, hutníctva a železiarstva. Podnetom bola potreba odborníkov s technickým vzdelaním, schopných organizovať zakladanie manufaktúr a podporovať rozvoj priemyselnej výroby v Uhorsku. Nemeckí špecialisti nachádzali uplatnenie v rôznych priemyselných prevádzkach, ako boli napríklad zlievarne v Podbrezovej a Krompachoch, textilka v Kežmarku, strojárne v Trnave a chemické závody v Bratislave. Časová disparita príchodu jednotlivých skupín nemeckého obyvateľstva mala za následok aj geografickú heterogenitu osídlenia. Nemecké obyvateľstvo na Slovensku, na rozdiel od sudetských Nemcov v Čechách, neobývalo nikdy súvislé územie. Nemci dotvárali etnickú štruktúru mnohých slovenských miest, napr. Košíc, Prešova, Bardejova, Žiliny, Banskej Bystrice, Nitry, Martina, Banskej Štiavnice a iných.

Historické, politické a ekonomické činitele vytvorili na našom území tri nemecké ostrovy, v ktorých žila podstatná časť príslušníkov nemeckej menšiny. Každý z nich má vlastné špecifiká, vytvorené charakterom obyvateľstva, hospodárskymi danosťami, konfesionálnou a politickou orientáciou.[48]

Nemecké obyvateľstvo v Bratislave (Pressburg)

Západné Slovensko sa nachádza na hranici s nemeckým etnickým priestorom. Vzhľadom na svoju geografickú polohu malo vždy blízke kontakty s nemeckými krajinami. Dunajské údolie a územie okolo rieky Moravy bolo od 10. storočia priesečníkom maďarskej, slovanskej a nemeckej jazykovej oblasti. Bratislava so svojím okolím bola miestom stretávania sa slovenského elementu s obyvateľmi Východnej marky (Ostarrichi) – súčasného Horného a Dolného Rakúska. Počas celého 11. a 12. storočia nemeckí panovníci organizovali vojenské výpravy so zámerom ovládnuť západnú časť Uhorska. Bratislavský hrad bol často cieľom týchto útokov.[49] Za vlády kráľa Bela III. roku 1189 sa v meste dlhší čas zdržiaval nemecký cisár Fridrich I. Barbarossa, ktorý tu získaval bojovníkov do tretej križiackej výpravy. Jeho tábor bol na území dnešnej

hotovosti 200 cisárskych zlatých alebo 240 rýnskych zlatých na dospelú osobu. Bez tejto hotovosti sa kolonizácia nemohla uskutočniť. Cisárskych verbovačov usmerňovali v Nemecku traja „osídľovací" komisári v Koblenzi, vo Frankfurte a v Rothenburgu am Neckar. „Osídľovací" komisári vydávali budúcim kolonistom cestovný pas, ktorým sa preukazovali na ceste. Okrem miesta určenia obsahoval osobné údaje uchádzača, meno a priezvisko, dátum narodenia, vierovyznanie. Bol opatrený tajnou pečaťou Maďarskej kráľovskej kancelárie. Pre získanie cestovného pasu sa záujemcovia o presídlenie museli preukázať prepúšťacou listinou od zemepána, overeným potvrdením o bezúhonnosti, potvrdením o odbornosti (v poľnohospodárstve, príp. v remeslách) a potrebnou finančnou hotovosťou.

[48] GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S. – OLEJNÍK, M. Tamže, s. 9.

[49] HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku*..., s. 12.

Petržalky (Engerau – Ungerau, čiže osada Maďarov). V listine z roku 1211, v ktorej pápež Honorius III. povolil presťahovanie prepoštského kostola do Podhradia, sa spomínalo Podhradie ako burgum. Pomenovanie sa vzťahovalo na osadu kupcov, ktorí mali oproti poddanskému obyvateľstvu isté výsady a boli osobne slobodní. To podporuje predpoklad, že ide o nemeckých osadníkov. Kontakty s nemeckým etnikom sa zintenzívnili v 13. storočí, kedy sem prichádzali veľké skupiny osadníkov. Po ničivom tatárskom plienení v roku 1241 Belo IV. pozýval do krajiny hosťov – *hospites*. Hostia boli v stredovekom Uhorsku zvláštnou kategóriou obyvateľstva. V textoch uhorských prameňov sa o hosťoch na jednej strane hovorí ako o hospitoch, ktorí so sebou priniesli rozličné jazyky a zvyklosti, 4 rozličné náuky a zbrane, teda o osobách vznešeného pôvodu, rytieroch, a na strane druhej sa uvádzali aj chudobní hostia kladení na úroveň sluhov.[50]

Privilégiá nemeckých „hosťov“

No napriek tomu je možné hneď od začiatku nájsť jeden spoločný znak spájajúci rôzne kategórie hosťov, ktorým sa vyznačovala táto nová utvárajúca sa sociálna kategória. Týmto znakom bol nárok, resp. výsada žiť podľa osobitného práva, práva „hosťov“ – ius hospitum – odlišujúceho sa od vtedajšieho v Uhorsku uplatňovaného domáceho zvykového práva.[51] Uhorský kráľ udeľoval hosťom kolektívne výsady, ktoré zasadili ich právnym a hospodárskym zvyklostiam pevný rámec a položili základ ich ďalšieho vývoja smerom k vytvoreniu mesta ako samosprávnej hospodársko-sociálnej jednotky. V 13. storočí však nebolo možné hovoriť o nejakom mestskom práve. Privilégiá v 13. storočí boli adresované hosťom a nie mestám. Keď kráľ udeľoval privilégiá hosťom nejakej lokality, nemohol predpokladať, či sa daná lokalita vyvinie na mesto. A je pravdou, že nie všetky sa skutočne vyvinuli na mestá (napríklad Seňa, Dobrá Niva, Babiná, Hybe a iné).[52] Vplyv nemeckých kolonistov je možné sledovať v mnohých aspektoch ekonomicko-hospodárskeho charakteru, na urbanistickom vývoji mesta, na rýchlom rozvoji remesiel či na viacerých administratívno-právnych normách. Veľký význam pre hospodársky rozkvet Bratislavy malo už od najstarších čias vinohradníctvo.[53] Úspešné obchodné podnikanie a stúpajúca produktivita remeselníckych dielní viedli na jednej strane k hlbším sociálnym rozdielom medzi obyvateľmi, na druhej strane zvyšovali prosperitu mesta. Nemeckí hostia tu mali oproti pôvodnému obyvateľstvu mnohé výsady. Predovšetkým to bolo právo voliť si richtára, ktorý zastával ich záujmy. V decembri 1291 dostala Bratislava mestské privilégium od kráľa Ondreja III., ktoré jej obyvateľov oslobodzovalo na desať rokov od platenia daní za usadlosti, od poplatkov za drevo na stavby, od poplatkov od výčapov. Najdôležitejšou výsadou bola slobodná voľba richtára, ktorého

---

[50] MARSINA, R. *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice : Rak, 1997, s. 30.

[51] MAREK, M. Postavenie hosťov v stredovekom uhorskom kráľovstve. In *Historický zborník 12*, 1-2, 2002. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 14.

[52] HALAGA, O. R. „Dvojité Košice“ a ich opevnenie. In *Historický časopis*, roč. 37/ 1989/ č. 4, s. 498-499.

[53] HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku*..., s. 16. Prvé zmienky o viniciach v Bratislave pochádzajú z polovice 13. storočia – vinice cistercitiek z roku 1249. Významný vplyv na rozvoj vinohradníctva mala výsada mešťanov, v zmysle ktorej nemuseli platiť poplatky za vinice vysadené a ani za tie, ktoré mienili vysadiť.

volili každoročne na svätého Juraja (24. apríla). Richtár spolu s dvanástimi prísažnými mal súdiť spory mešťanov medzi sebou a ich spory s cudzincami. Právomoc mestského súdu sa vzťahovala na prečiny spáchané na území mesta. Richtár a mestská rada mali právomoc vylúčiť zo spoločenstva tých mešťanov, ktorí nerešpektovali meštianske povinnosti. Väčšia časť Bratislavy sa udelením privilégia oddelila od ostatných častí Podhradia, ktoré zostali naďalej závislé na županovi. Vedľa seba tak vznikli dva rozdielne hospodársko-spoločenské útvary: slobodné kráľovské mesto Bratislava a Podhradie, osada bratislavského hradného panstva. Privilégium bolo v tom období najvýznamnejšou udalosťou pre tvorbu mestskej samosprávy. Dosiahlo sa ním vyňatie mesta spod právomoci hradného pána župana. Mesto sa priamo podriadilo pod panovníka, ktorý okrem iného v slobodných kráľovských mestách videl svojich spojencov proti vyššej šľachte. Panovník ním uznal vznikajúcu samosprávu mesta. Zástupcovia bratislavskej samosprávy sa dostali politicky na úroveň šľachty a cirkvi, čo malo v podstate veľký význam pre mesto a jeho samosprávu. Dôležitou výsadou bola aj sloboda obchodovania, oslobodenie od mýtnych poplatkov v Bratislavskej župe a ďalšie privilégiá, ako napríklad platenie desiatkov podľa nemeckého zvyku. Dovtedajší vývin a zachované doklady naznačujú, že z kupeckej osady pod hradom sa stalo mesto už v priebehu 13. storočia a privilégium len legalizovalo dávnejšie jestvujúcu hospodársko-spoločenskú skutočnosť. V Bratislave neskôr nastal nebývalý pohyb v 16. storočí (1530 – 1540), po bitke pri Moháči, kedy nastala mohutná turecká expanzia do Uhorska a Bratislava bola vyhlásená za jeho hlavné mesto. Do Bratislavy smerovali prúdy prisťahovalcov z dolného Uhorska, nielen maďarská šľachta a zemania, ale aj Chorváti a Nemci. Luteránski Nemci aj v súvislosti so spomínanou rekatolizáciou v dedičných habsburských krajinách. Tí sa usadzovali sčasti priamo v predmestiach, ale aj v Prievoze a vo viacerých obciach Žitného ostrova, kde posilňovali staršiu vrstvu nemeckého osídlenia. Počas celého 18. a 19. storočia prúdili do Bratislavy a okolia, vo väčšej miere ako do iných miest a oblastí, mnohí remeselníci, umelci, obchodníci a priemyselníci z nemeckých krajín. [54]

Kolonisti so sebou priniesli aj nový právny vzťah k pôde, známy pod názvom *ius Teutonicum* („nemecké právo“ – bolo to akési zhrnutie sídelných práv, do ktorého prenikali aj miestne staré zvyklosti; toto právo zaisťovalo obyvateľom osobnú slobodu, právo na samosprávu, dedičný nárok na osídlenú pôdu, ďalej osobitné právo na mlyny a krčmy, vykonávanie určitých remesiel, rybolovu a oslobodenie od určitých daní a desiatkov), a nový systém usporiadania pozemkového fondu dediny (lán), čo sa veľmi pozitívne prejavilo na hospodárstve jednotlivých lokalít, ako aj na živote jednotlivca. Preto ho preberali aj dediny s domácim obyvateľstvom.

V tomto období prichádzajú Nemci aj do banských miest na strednom Slovensku a ich okolia, najviac sa usídľujú v oblasti medzi Nitrianskym Pravnom a Kremnicou. Tunajšie významné ložiská drahých kovov pre nich predstavovali veľké lákadlo. Nemci ďalej osídľovali

[54] ĎURKOVSKÁ, M. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. The history of German settlement on the territory of Slovakia to the beginning of the 19th century. *Individual and Society*, 2007, Vol. 10, No. 2.

lokality, ktoré sa stali strediskami pre širšie okolie buď vďaka svojej polohe, alebo prostredníctvom administratívneho centra, čo bolo vzhľadom na obchodné a remeselné aktivity hosťov veľmi dôležité. Rozsiahle zalesnené a neobývané priestory stredného Slovenska Nemci zužitkovávali poľnohospodárskou činnosťou podľa *ius Teutonicum*. Hlavným iniciátorom zakladania nemeckých osád, najmä v oblastiach s výskytom drahých kovov, bol síce naďalej kráľ, ale stále viac sa v tomto smere prejavovala aktivita šľachticov, ktorí vlastnili pôdu a chceli zvýšiť svoje príjmy zaľudnením svojho majetku novou pracovnou silou.

V 14. storočí Nemci osídľovali územie medzi Bratislavou a Trnavou, pričom sa dostávali aj do týchto miest. Osadníci taktiež prichádzali do malokarpatských vinohradníckych miest.

Prínos Nemcov v baníctve a spracovaní kovov

Nemci prichádzali do Uhorska predovšetkým ako odborníci, schopní prispieť k povzneseniu hospodárstva. Zásadné zmeny v remeselnej výrobe na Slovensku sa spájajú s príchodom Nemcov na Slovensko. Vďaka určujúcemu nemeckému vplyvu a systému výučby mladých remeselníkov, technologická úroveň jednotlivých remesiel na Slovensku bola rovnaká ako v západnej Európe. Nemecký podiel na rozvoji remesiel na Slovensku dokazuje aj množstvo pomenovaní remeselných nástrojov, pracovných postupov a výrobkov, ktoré majú svoj pôvod v nemčine.

Nemecké osídľovanie stredného Slovenska aj Spiša podnietilo bohatstvo rúd vzácnych kovov. Najvýznamnejšou oblasťou baníctva v Uhorsku bolo stredné Slovensko s centrami v Kremnici, Banskej Štiavnici a Banskej Bystrici. Pre stredoslovenský nemecký ostrov sa v rokoch druhej svetovej vojny zaužívalo toponymum Hauerland. Opiera sa o početné názvy nemeckých obcí, ktorých pomenovanie v nemčine je ukončené koncovkou -hau. Hauen v preklade znamená klčovanie, žiarenie, čo úzko súvisí so spôsobom získavania zalesnenej pôdy v danej oblasti. Hauerland pred zaužívaním svojho pomenovania bol nazývaný aj kremnicko-pravniansky jazykový ostrov. Do roku 1945 žila v 24 obciach tejto oblasti nadpolovičná väčšina nemeckých obyvateľov, sústredených najmä okolo Kremnice a Nitrianskeho Pravna, v Handlovej a na juhu tejto oblasti vo Veľkom Poli, v Píle a Kopernici. Administratívne obce patrili do viacerých žúp: Nitrianskej, Tekovskej a Turčianskej. Hornatá oblasť stredného Slovenska bola v 11. a 12. storočí ešte veľmi riedko osídleným územím. Je však isté, že pri výstavbe hradu Turiec po roku 1241 a pri výstavbe kláštorných stavieb pôsobili aj cudzí stavitelia a remeselníci. Aj ich pričinením sa rozvíjala podhradská osada, ktorá sa oficiálne nazývala Podhradím popri ľudovom Znieve. Jej komunita, ktorá pozostávala okrem domáceho obyvateľstva aj z nemeckých remeselníkov, sa usilovala o dosiahnutie mestských výsad u kráľa. Pravdepodobne v lete 1266 Belo IV. pri svojom pobyte na hrade Turiec upravil cirkevné pomery v znievskom Podhradí a súčasne ho povýšil na kráľovské mesto s podobnými právami, aké užívali nemeckí hostia v Krupine a vo Zvolene.[55] Týmito výsadami povýšil kráľ cudzích hostí

[55] HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku*..., s. 33. Kráľ Belo IV. svojím privilégiom ustanovil, že hostia z Podhradia hradu Turiec majú desiatok z obilia ponechať v snopoch na poli. Polovicu z neho mal dostať

a domáce obyvateľstvo na mešťanov a Podhradie medzi kráľovské mestá Uhorska. Pre rozmach nemeckého osídlenia malo mimoriadne veľký význam udelenie mestských privilégií Kremnici v roku 1328. Vzorom boli privilégiá Kutnej Hory. Kremnica sa stala sídlom kráľovskej komory s právom razenia mincí. Ekonomický rozmach Kremnice v 14. storočí si vynútil množstvo pracovných síl, a to nielen v samotných baniach, ale i v infraštruktúre. Tento problém sa vyriešil pozývaním Nemcov, ktorí založili viaceré nemecké obce v okolí Kremnice. Centrom druhej nemeckej oblasti stredného Slovenska bolo Nitrianske Pravno (Deutsch Proben). Obec vznikla začiatkom 14. storočia. V roku 1337 získali privilégiá ryžovači zlata na hornej Nitre, pričom sa spomína aj Nitrianske Pravno. Dolovanie zlata bolo pravdepodobne impulzom na založenie jednak Nitrianskeho Pravna, ale aj okolitých obcí, v ktorých sa dodnes zachovali stopy po banskej činnosti.[56] Akýsi prechod medzi kremnickou a pravňanskou oblasťou predstavuje najväčšia nemecká obec Handlová. 8. marca 1376 kráľ Ľudovít I. Veľký vydal pre osadníka Henricha Krickera zakladajúcu listinu, aby na mieste zvanom Krásny Les mohol založiť svoj dom a osadu a zaplniť ju množstvom ľudí. Spolu s ním z mesta Kremnice prišlo do nového sídla asi 200 rodín. Jednou z foriem usadzovanie nemeckého obyvateľstva bola aj tzv. šoltýska kolonizácia. Jej výsledkom bolo doosídľovanie, resp. znovuosídlenie už prv existujúcich osád a vznik nových. Na tomto základe vznikla aj Handlová. V čase založenia Handlovej bolo na jej budúcom území ľudoprázdno. Bol tu len les a nedotknutá príroda.[57] Zakladateľom bol dedičný richtár Henrich Kricker a pôvodné nemecké obyvateľstvo sa venovalo prevažne poľnohospodárstvu a pastierstvu. Prvé správy o uhlí sa objavili až v druhej polovici 18. storočia, kedy sa uhlie dolovalo pre potreby Bojnického zámku.

Počet Nemcami osídlených, resp. nemeckou kolonizáciou zasiahnutých lokalít na konci 14. storočia sa odhaduje na takmer päťsto. Vzhľadom na odhadovaný počet všetkých sídlisk nachádzajúcich sa koncom 14. storočia na našom území (zhruba 3 600) to predstavuje približne 13 % všetkých v tom čase obývaných sídel. Ide však len o odhady, ktoré sa od skutočného a dnes už ťažko zistiteľného stavu môžu odlišovať. Je nutné si tiež uvedomiť, že tých 13 % sídlisk nemožno v žiadnom prípade označiť za čisto nemecké, Nemci tam tvorili len časť populácie a často sa postupne asimilovali (ostali len nemecké priezviská). Okrem toho, niektoré osady časom zanikli, takže spomenutý počet takmer piatich stoviek Nemcami osídlených lokalít v jednom časovom úseku vedľa seba určite

premonštrátsky kláštor a jeho mnísi, druhú polovicu farár ich Kostola sv. Mikuláša spolu s malým desiatkom z oviec, prasiat, syra, medu a vosku. Dal im právo každoročnej slobodnej voľby richtára a 12 prísažných, ktorí mohli súdiť všetky spory okrem vraždy, krádeže a podpaľačstva domov. Ak by súdili niektorého mešťana – cudzinca, súd sa nesmel konať bez svedectva obyvateľov dediny, z ktorej pochádzal, ako aj súdnych vykonávateľov. Mešťanov z ich domov nesmel vyhnať ani richtár, ani nikto iný, ak im za ne nedal primeranú satisfakciu. Mesto malo každoročne okolo sviatku sv. Michala zaplatiť kráľovskej pokladnici pozemkovú daň. Po splnení týchto povinností mohli mešťania svoje domy slobodne predať a odísť z mesta, ak zaplatili svojmu richtárovi 12 denárov. Ten im nesmel brániť v predaji domov a v odchode z mesta.

[56] PÖSS, O. *Karpatskí Nemci*. Bratislava : Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2002.

[57] ĎURKOVSKÁ, M. *História nemeckého osídlenia...*, V zakladacej listine bolo napísané: „... Henrich, rečený Chrikeer..., ... na istom lesnom mieste zvanom Seperdeo..., niekedy prázdnom..., dedinu založil..., ... a množstvom ľudí ozdobil.

neexistoval. To však nijako neznižuje podiel Nemcov na rozvoji pomerov v stredovekom Slovensku.[58]

Spišskí Nemci a ich kultúrno-civilizačné poslanie

Na Spiši došlo vzhľadom na veľký rozsah nemeckého osídlenia a aj na jeho vysokú kultúrnu a civilizačnú úroveň k ukážkovej symbióze etník s osvojením si nemeckej kultúry – v tomto prostredí vlastne západnej civilizácie.[59] Aj spišskí Slováci, napriek tomu, že neboli Nemci, prijali nemeckú kultúru a správanie. Samuel Weber (študoval teológiu, dejepis, zemepis a prírodné vedy v Jene. Pôsobil 48 rokov ako evanjelicky farár v Spišskej Belej)[60] tvrdí, že Nemci prišli na Spiš už za uhorského panovníka Gejzu II. (1141 – 1161) z oblasti Rýna.[61] V roku 1147 získal kráľ časť nemeckých obchodníkov a remeselníkov zúčastnených na druhej krížovej výprave, ktorí sa usadili ako hostia na Spiši a v okolí Banskej Štiavnice. Nemecká manželka Ondreja II. (1205 – 1235) Gertrúda (Nemka), darovala v roku 1209 Spiš svojmu bratovi Eckbertovi, biskupovi z Bambergu. Ničivý nájazd Mongolov z Ázie do Európy zasiahol nielen Spiš, ale aj celé bývalé Uhorsko.[62] Kráľ Belo IV. nebol pripravený a celá krajina bola vydaná napospas Tatárom. Táto demografická katastrofa mala za následok rozvrat krajiny a spustošenie mnohých oblastí kráľovstva. Panovník za účelom ich obnovy hromadne povolával migrantov – hostí, aby sa krajina čím skôr pozviechala z predchádzajúceho úderu a hospodársky a kultúrne sa povzniesla.[63] Nemeckí hostia sa usadili hlavne na Spiši, kde prvotným motívom migrácie do tohto pohraničného kraja Uhorska bola, podobne ako v Sedmohradsku, obrana hraníc. Nerastné bohatstvo Spiša umožnilo v ďalšom období rozvoj baníctva. Na Spiši žijúci Nemci sa ako osadníci aktívne zúčastňovali nielen na dosídľovaní samotného Spiša, ale aj na kontinuálnom osídlení podľa zásad tzv. nemeckého práva v susednom Šariši a v Gemeri. Uhorský kráľ Štefan V. (1270 – 1272) udelil svojou listinou z roku 1271 spišským mestám rozsiahle výsady, [64] ktoré platili

---

[58] Dostupné na internete: <https://zvlastnezbrane.estranky.sk/clanky/-ne-vojenska-historia/nemecka-kolonizacia-na-uzemi-dnesneho-slovenska.html>.

[59] Ešte markantnejšie to vidieť v Sedmohradsku.

[60] Weberova práca sa neobmedzila len na cirkevný život. Bol predsedom Spišského evanjelického farárskeho spolku, založil Ženský a mládežnícky spolok, inicioval vznik Dobrovoľného hasičského zboru, bol spoluzakladateľom Belianskeho svojpomocného spolku, členom Municipálneho výboru Spišskej stolice. Vďaka jeho iniciatíve vznikla tabaková továreň. Bol predsedom Spišského dejepisného spolku a Karpatského múzea v Poprade. Bol autorom mnohých monografií a štúdií z histórie Spiša od 12. po 18. stor. Jeho práce dávajú obraz o mestách, remeslách, osobnostiach, národopise a prírode Spiša.

[61] MARCINKOVÁ, J. *Regionalgeschichte der Zips*. Košice : Vysoká vojenská škola letectva gen. M. R. Štefánika, 1994, s. 9. Tvrdí, že prvá vlna nemeckých kolonistov zasiahla Spiš pravdepodobne v 2. polovici 12. storočia, pričom to boli pravdepodobne Flámi – chudobní bezzemkovia alebo baníci.

[62] VARSIK, B. Boli Tatári roku 1241 na Spiši? In MARSINA, R. (ed.). *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974. s. 27-31.

[63] MAREK, M. *Postavenie hosťov v stredovekom uhorskom kráľovstve*, s. 20.

[64] SUCHÝ, M. Spišské mestá v poľskom zálohu. In *Spišské mestá v stredoveku*, s. 55. Tvrdí, že privilégium kráľa Štefana V. významnou mierou prispelo k tomu, že Spiš bol už v stredoveku krajom s najhustejším mestským osídlením na Slovensku.

pre všetko obyvateľstvo osád, ak sa riadili saským právom. Výsady boli formulované v nasledujúcich bodoch: Spišskí Nemci museli platiť každoročne pozemkovú daň vo výške 300 hrivien striebra budínskej váhy, čím sa vykúpili z iných poplatkov a záloh; v prípade zvolania kráľovského vojska boli povinní vyslať 50 kopijníkov pod kráľovu zástavu; ak prišiel panovník so svojimi barónmi na Spiš, museli ho prijať; spišskí Nemci mali právo zvoliť si svojho komesa alebo richtára, ktorý súdil spolu so spišským županom v Levoči, hlavnom meste provincie; zo súdnych poplatkov, ktorých výška sa stanovovala pre každý druh prečinu, mal dve časti dostať spišský župan a tretiu ich komes so spišským županom; každoročne na Kvetnú nedeľu mali prijať účastníkov kráľovskej komory, ktorí urobili výmenu peňazí v priebehu 6 týždňov; povolil sa im slobodný rybolov a poľovačka; mohli klčovať lesy a pôdu spod nich spracovať na oráčiny, ktoré sami využívali; úradníkov, ktorí mali vyberať pozemkovú daň, mali sami vydržiavať až do vybratia celej dane; povolilo sa im hľadať drahé kovy a dolovať ich vo svoj prospech. Alžbeta v roku 1280 potvrdila právne výsady spišských Nemcov a súčasne stanovila povinnosť platiť desiatok. Ondrej III. v roku 1297 rozšíril toto ustanovenie o platenie troch mariek pokuty v prípade neplnenia povinností. V listine kráľa Karola Róberta, ktorou potvrdil roku 1312 a 1328 pôvodné privilégiá aj s výlučnou súdnou právomocou spišského grófa, je najstarší zoznam štyridsatich štyroch lokalít, ktoré sa spravovali saským právom. Ich počet sa časom menil, niektoré vypadli zo zväzku provincie (Kežmarok, Levoča), iné zas doň prijali. Tak bol na Spiši, popri vlastnej župe a župe spišských kopijníkov, od roku 1344 utvorený ďalší samosprávny celok pod názvom *Spoločenstvo dvadsaťštyri kráľovských miest* (Provincia dvadsaťštyri spišských miest). Provincia[65] sa spravovala podľa vlastného *Spišského práva* (Zipser Willkuhr). Patrili do nej tieto spišské mestá: Spišská Belá, Ľubica, Spišská Nová Ves, Poprad, Spišské Vlachy, Veľká, Spišské Podhradie, Spišská Sobota, Vrbov, Tvarožná, Ruskinovce, Stráže pod Tatrami, Matejovce, Veľký Slavkov, Mlynica, Bystrany, Žákovce, Hrabušice, Spišský Štvrtok, Iliašovce, Harichovce, Odorín a Kurimany. Spišské právo sa vyvinulo zo starého saského, magdeburského, franského a uhorského obyčajového práva, prispôsobeného tunajším majetkovým, rodinným a verejno-právnym pomerom, ktoré boli zvláštne vzhľadom na udelené privilégiá.[66]

Neskoršie nemecké osídlenie na území Slovenska

V mestách sa výsady vzťahovali len na relatívne nepočetnú skupinu mestského patriciátu. Z jeho radov bol volený aj richtár. Do meštianskeho stavu mohol byť prijatý obyvateľ mesta, ktorý spĺňal striktne vymedzené podmienky: pochádzal zo zákonného manželstva, bol mravne bezúhonný, vyučený majster v niektorom remesle, vlastnil dom a majetok a zaplatil istú taxu za prijatie. Spišské mestá používali *Zipser Willkuhr* v pôvodnej podobe do 15. storočia. Po zálohovaní trinástich spišských miest Poľsku nastali zmeny v súdnictve, pretože poľské mestá používali magdeburské právo. V roku 1412 sa trinásť

[65] HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku*..., s. 45.
[66] MERTANOVÁ, Š. Vznik a vývoj spišského práva. In *Spišské mestá v stredoveku*, s. 91.

spišských miest dostalo do zálohu poľským kráľom a zostali v ňom celých 360 rokov. Odovzdaním do zálohu uhorským kráľom Žigmundom poľskému kráľovi Vladislavovi II. bola rozbitá Provincia dvadsaťštyri spišských miest, ktorá im dovtedy zaručovala samosprávu, kultúrne a hospodárske napredovanie a slobodu. [67] Prevažnú väčšinu týchto miest tvorilo nemecké obyvateľstvo, ktoré doviedlo Spiš na vysoký stupeň rozvoja. Ďalšie prúdy nemeckých prisťahovalcov prichádzali na Spiš v období protireformácie. V tomto prípade išlo najmä o tereziánsku a jozefínsku kolonizáciu. To boli aj prví prisťahovalci, o ktorých sa čiastočne vie, odkiaľ, ako a v akom počte prišli.[68] Pravdepodobne poslednou migráciou Nemcov na územie Slovenska bolo založenie nemeckej kolónie v Michaloku a Merníku (pri Vranove) v roku 1899. Nemecké obyvateľstvo prišlo z Galície, kde sa predtým dostali z oblasti Tachova. V Merníku pracovali ako ťažiari ortuti.

Význam a prínos nemeckej menšiny v historickom vývoji Slovenska

Od čias prvého uhorského kráľa Štefana I. boli Nemci do krajiny pozývaní predovšetkým ako odborníci, schopní prispieť k povzneseniu hospodárstva, kultúry, architektúry a umenia. Na vzniku miest na Slovensku mali zásadný podiel práve nemeckí kolonisti. Bez nich by mestá na Slovensku neboli, alebo by boli celkom iné. Zakladanie miest malo pre rozvoj remesiel prevratné dôsledky. Zásadné zmeny v remeselnej výrobe na Slovensku sa spájajú s príchodom Nemcov na Slovensko a s následným zakladaním miest. Úzko s tým je spojená architektúra miest (mestský charakter) a sakrálna architektúra, ktorá cez nemeckých staviteľov dostával podnety z podunajskej nemeckej oblasti. Slovenského roľníka-remeselníka spätého s poľnohospodárstvom vystriedal osobne slobodný mestský remeselník. Vďaka určujúcemu nemeckému vplyvu a systému výučby mladých remeselníkov, technologická úroveň jednotlivých remesiel na Slovensku bola rovnaká ako v západnej Európe. Nemecký podiel na rozvoji remesiel na Slovensku dokazuje aj množstvo pomenovaní remeselných nástrojov, pracovných postupov a výrobkov, ktoré majú svoj pôvod v nemčine. Prvé záujmové združenia remeselníkov – cechy, vznikali na Slovensku od 14. storočia. Členmi boli spočiatku len Nemci.[69] Prvou formou boli tzv. bratstvá (fraternity), ktoré združovali remeselníkov okolo oltára niektorého svätca. Artikuly cechu urovnali vzťah k cirkevnej a svetskej vrchnosti, ako aj záležitosti medzi členstvom navzájom, medzi učňami, tovarišmi a majstrom. Najvýznamnejšími centrami, z ktorých sa preberali cechové artikuly, boli Bratislava, Trnava, Banská Bystrica, Levoča a Košice. Práve v mestskej a cechovej „demokracii" treba hľadať zmysel Slovákov (Čechov, Poliakov, Slovincov) pre demokratické slobody, slobody jednotlivca a pre volebné právo.

Od 18. a 19. storočia stráca cechovníctvo praktický význam. Od 13. storočia pozývali uhorskí králi do krajiny nemeckých odborníkov, ktorí dokázali spracovať rudy vzácnych kovov. Preto do Uhorska medzi našich slovenských predkov prichádzali banskí odborníci

[67] CHALUPECKÝ, I. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In *Sborník archivních prací XIII.* Praha, 1963, s. 138-139.
[68] HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku.* Komárno – Dunajská Streda : Lilium Aurum, 2002, s. 47.
[69] MARSINA, R. O národnostnej štruktúre stredovekých miest. In *Historický časopis*, roč. 29/ 2000/ č. 5. s. 683-684.

z Korutánska, Harzu, z českých krajín a Moravy. Tí postupne založili sedem „dolnouhorských banských miest“ v Hauerlande a sedem „hornouhorských banských miest“ na Spiši. Najmä stredoslovenské banské mestá ako Kremnica, Banská Štiavnica a Banská Bystrica boli v čase ich rozkvetu v 14. a 16. storočí základom peňažného hospodárstva celého Uhorska. Spoluprácou dvoch podnikateľských rodín – Fuggerovcov z Augsburgu a Turzovcov zo Spiša – dosiahlo baníctvo Hauerlandu svoj vrchol. Objavenie Ameriky, turecké vojny, morové epidémie a protihabsburské povstania zapríčinili demografický pokles nemeckého obyvateľstva, ale najmä úpadok a zánik banských podnikov. Panovníčka Mária Terézia sa pokúsila oživiť banské mestá v Hornom Uhorsku.

Domáci nemeckí podnikatelia sa aktívne podieľali na rozvoji priemyslu na našom území. Popri baníctve malo Slovensko ideálne predpoklady pre viaceré odvetvia, ako napríklad ťažbu a spracovanie dreva, výrobu plátna, papiera, plechových produktov. S príchodom sklárskych sudetskonemeckých rodín sa na Slovensku rozvinula sklárka výroba. Nadregionálny význam dosiahli tieto rodinné fabriky: Wein v Kežmarku (tkáčstvo), Cziser (papier) a 1. spišský parný pivovar v Poprade, C. A. Scholtz v Matejovciach (domáce potreby, smaltovaný tovar), Grüneberg (kefy), bratia Steinovci (pivovar) a Manderla (spracovanie mäsa) v Bratislave. V Hauerlande a na Spiši vznikli početné družstvá, ako napríklad v Nitrianskom Pravne plátenníci (Anton Scherlsig) alebo vo Vyšnom a Nižnom Medzeve hámorníci (Pöhm, Göbl, Gedeon). [70] V oblasti vedy a techniky sú výsledky mnohých karpatských Nemcov vysoko hodnotené. Do análov fyzikálneho pokroku sa zapísal Bratislavčan Ján Andrej Segner ako objaviteľ tzv. Segnerovho kolesa. Jeho súčasník Wolfgang Kempelen zhotovil hovoriaci stroj. Maximilian Hell zo Štiavnických Baní pôsobil ako astronóm a riaditeľ hvezdárne vo Viedni. V Spišskej Belej narodený Jozef Maximilian Petzval je známy ako objaviteľ nového fotografického objektívu. Banská Štiavnica bola centrom techniky európskeho významu. Gašpar Weindl tu v roku 1627 prvýkrát na svete použil pušný prach v baníctve. Čerpacie stroje Jozefa Karola Hella boli vrcholnými technickými konštrukciami 18. storočia. Guttenbergov objav knihtlače si rýchlo našiel cestu aj na Slovensko. Rozmach knihtlače sa začal najmä na východnom Slovensku nástupom reformácie a pokračoval počas rekatolizácie. Pre slovenskú kultúru mali veľký význam knihtlačiarne V. Breuera v Levoči (1624 – 1740) a J. P. Royera v Bratislave (od r. 1720). Prvými periodickými novinami v Uhorsku, ktoré mali dlhú životnosť (do roku 1929), boli nemecké *Pressburger Zeitung*, ktoré prvýkrát vyšli 14. júla 1764. Aj v iných regiónoch Slovenska, s výnimkou Hauerlandu, bolo založené vydávanie početných nemeckých novín. Prevažne mestský charakter nemeckých sídelných oblastí viedol k tomu, že už od 14. storočia sa vyvinulo pozoruhodné vzdelávanie. V dôsledku reformácie sa školstvo v nemeckých mestách silne rozvinulo. K najvýznamnejším nemeckým školským ustanovizniam, ktoré navštevovali aj významné

[70] PÖSS, O. *Karpatskí Nemci*, s. 32. V Levoči *Zipser Anzeiger*, neskôr *Zipser Bote* (1863 – 1908), v Košiciach *Kaschauer Zeitung* (1872 – 1914), v Nitre *Pannonia* (1872 – 1897), v Trnave *Tirnauer Wochenblatt* (1869 – 1880), v Bratislave *Pressburger Tagblatt* (1870 – 1873,1896 – 1924). Do štyridsiatych rokov vychádzali: *Westungarische Grenzbote* (1872 – 1918), od roku 1919 do 1945 ako *Grenzbote* v Bratislave. *Deutsche Stimmen* (1934 – 1945) taktiež v Bratislave a v Kežmarku *Karpaten-Post* (1880 – 1942).

osobnosti Slovákov a Maďarov, patrilo bratislavské gymnázium (založené v roku 1606) a kežmarské lýceum (založené v roku 1533).[71] Európsky význam dosiahla prvá vysoká banícka škola na svete, založená v roku 1762 v Banskej Štiavnici. Nemci vo svojich komunitách postavili skvosty sakrálnej archotektúry, ktoré doteraz pútajú pozornosť nielen svojím umeleckým interiérom, ale aj exteriérom. V založených sídlach postavili Nemci vlastné kostoly, ktoré neboli len centrom obce, ale aj ich duchovného života. Reformácia v 16. storočí, ku ktorej sa spočiatku pripojila väčšina na Slovensku žijúcich Nemcov, len nakrátko obnovila spojenie s nemeckou materskou krajinou a Nemci prežili svoju včasnú národnú revolúciu. Budúci farári študovali na nemeckých univerzitách a v mestách Slovenska sa vybudovalo školstvo podľa nemeckého vzoru (Melanchton). Neúspech reformácie v celoeurópskom rozsahu ochromil nemeckú pospolitosť. Začala sa postupná a trvalá slovakizácia Nemcov, najmä v mestách, kde nemali nemecké okolie. Už počas 17. stor. došlo k poslovenčeniu viacerých nemeckých miest (Žilina, Banská Bystrica, Trnava, Trenčín...). Protireformáciou Habsburgovcov sa konfesionálna štruktúra Nemcov na Slovensku opäť zmenila. Spiš ostal zväčša evanjelický, Bratislava s okolím prevažne katolícka a Hauerland sa stal takmer úplne katolícky. Z kultúry je potrebné spomenúť nemeckú architektúru a literatúru. Pre západoslovenskú nemeckú oblasť je aj profánna architektúra mesta Bratislavy, domy nemeckých vinohradníkov (Limbach, Pezinok) a tiež obydlia habánov. Pre stredoslovenskú oblasť Hauerlandu sú typické mestá Kremnica, Banská Štiavnica, Nitrianske Pravno, v ktorých sa zachovali kostolíky aj súkromné obydlia nemeckého obyvateľstva. Architektúra východoslovenského regiónu je veľmi bohatá. Potvrdzujú to ukážky sakrálneho, mestského aj vidieckeho staviteľstva z Kežmarku, Spišskej Soboty, Spišskej Belej, Starej Ľubovne, Spišskej Kapituly, Levoče, Smolníka, Bardejova, Medzeva, ako aj pohľad na mohutnú stavbu Spišského hradu. Z historického hľadiska zohrali Nemci vo vývoji Slovenska významnú úlohu. Ich príchod znamenal výrazné zmeny v oblasti hospodárskej a sociálnej štruktúry obyvateľstva. Prejavili sa najmä v rozvoji stredovekých remesiel, baníctva a sú späté aj s rozvojom slovenských stredovekých miest. Nemeckí hostia značne ovplyvnili vývoj tam, kde sa usadili, a nové formy a technológie v oblasti remesiel rozširovali aj medzi domácim etnikom. Príslušníci nemeckej menšiny prispeli významnou mierou nielen k hospodárskemu, ale aj kultúrnemu životu na Slovensku.

[71] ĎURKOVSKÁ, M. *C. d.*, s. 15.